

HALİT ZİYA UŞAKLIĞIL

HAZIRLAYANLAR
Yakup ÇELİK - Fatih SAKALLI

T.C. KÜLTÜR VE TURİZM
BAKANLIĞI

KÜTÜPHANELER VE YAYIMLAR GENEL MÜDÜRLÜĞÜ

**T.C. KÜLTÜR VE TURİZM
BAKANLIĞI**

© KÜTÜPHANELER VE YAYIMLAR GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
3709

ANMA VE ARMAĞAN KİTAPLARI DİZİSİ
58

ISBN: 978-975-17-5046-4

Genel ađ: www.ktb.gov.tr
e-posta: yophaz@ktb.gov.tr

Hazırlayanlar
Yakup Çelik - Fatih Sakallı

Grafik Tasarım
Ahmet Faruk Aslan

Baskı
İhlas Gazetecilik A.Ş.
Merkez Mh. 29 Ekim Cd. No: 11 A/41 Yenibosna
Bahçelievler/İSTANBUL
0212 454 30 00

Ser. No: 45589

Baskı Yeri ve Tarihi: İstanbul, 2021

Baskı Adedi: 2.000

Uşakıgil, Halit Ziya

Halit Ziya Uşakıgil/Hazırlayanlar Yakup Çelik, Fatih Sakallı.-Ankara: Kültür ve
Turizm Bakanlığı, 2021.

495 s. res.; 28 cm.- (Kültür ve Turizm Bakanlığı yayınları; 3709, Kütüphaneler
ve Yayınlar Genel Müdürlüğü Anma ve Armağan kitapları dizisi; 58)

ISBN: 978-975-17-5046-4

1. Türk edebiyatçıları. I. Çelik, Yakup. II. Sakallı, Fatih. III. e.a. IV. seriler.

928.94335

HALİT ZİYA UŞAKLIĞIL'IN HAYATI VE YAZI FAALİYETİ

Ömer Faruk HUYUGÜZEL*

Ailesi, Çocukluğu ve Tahsili

Türk roman ve nesrinde çok etkili yeni bir yol açmış olan Halit Ziya Uşaklıgil, aslen Uşak'ın Helvacızadeler adıyla bilinen eski bir ailesine mensuptur. Yazarın ifadesiyle “Türklüğün göbeğinden, karışksız, bulanıksız halis Türk kanından” (Uşaklıgil 2017: 26) gelen bu ailenin bir kolu sonradan İzmir'e yerleşerek Uşaklızadeler veya Uşakızadeler adıyla anılmaya başlamıştır. Burada aile adının iki farklı şekilde söylenmesi ve yazılması üzerinde durmamız uygun olacaktır. Uşak şehri ile “âşık”ın çoğulu olan “uşşâk” kelimesi Osmanlıca metinlerde aynı şekilde yazıldığı için bu imlâ, muhtemelen okumuş tabaka tarafından “Uşşak” şeklinde de telâffuz edilmiş ve ailenin Helvacızadeler adı, bir süre sonra yerini “Uşşaklılar, Uşşaklıgil, Uşşaklızadeler” veya “Uşaklılar, Uşaklıgil, Uşaklızadeler”e bırakmıştır (Uşaklıgil 2017: 26). Bu farklı telâffuzlar eski yazılı metinlerde tek şekilde yazılırken, yeni yazılı metinlerde çoğu zaman “Uşşaklızade” bazen de “Uşaklızade” olarak yazılmıştır. Yazar soyadı kanunundan sonra

doğru olan “Uşaklıgil” telaffuz ve imlâsını soyadı olarak almıştır.

Halit Ziya'nın meşhur bir halı tüccarı olan dedesi Hacı Ali Efendi, Avrupa ticaret çevrelerinde bile tanınmış, hatta ödüller kazanmış bir iş adamıydı. Hacı Ali Efendi, işlerinin çok genişlemesi üzerine İstanbul'da bir halı mağazası açarak, başına büyük oğlu Hacı Halil Efendi'yi, yani Halit Ziya'nın babasını getirir. Ancak Halil Efendi ticaret hayatında pek başarılı değildir; yazarın deyişiyle o, daha çok bir “fikir ve his adamı”dır (Uşaklıgil 2017: 27). Halvetîlik tarikatına mensup olup Mevlâna ve Hafız'ın sadık bir okuru olan Hacı Halil Efendi, tasavvuf kültürü ve edebiyatını yakından tanınmasının yanı sıra Avrupa'ya sayıyış şekillerine de oldukça aşina idi. Nitekim giyiniş ve yaşayışında bir Avrupalı gibi davranıyor, Beyoğlu'ndaki modern tiyatro oyunlarını da sık sık izlemekten geri kalmıyordu. Hatta oyunlara giderken zaman zaman yanına oğulları Ethem ve Halit Ziya'yı da alıyordu. Tanzimat'ın ünlü devlet

* Prof. Dr. Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Emekli Öğretim Üyesi.

Bihin
Uşaklıgil
ve torunu
Halit

adamlarından Mehmet Emin Ali Paşa da bir "Mevlevî muhibbi" olması dolayısıyla Halil Efendi'nin dostuydu ve zaman zaman Mercan'daki mağazasında görüşürlerdi (Uşaklıgil 2012: 371; 2019: 344).

Hatıralarında babasının ailesinin geçmişiine dair geniş bilgi veren Halit Ziya, ne yazık ki çok sevdiği annesi Behiye Hanım'ın geçmişiine dair fazla bilgi vermez. Bu konuda bilebildiğimiz tek şey, onun "Kayseri'nin bir marufiyet-i tarihiyyeye malik olan Hacı Bey ailesinden" gelmiş olmasıdır (Uşaklıgil 2017: 210). Bununla birlikte hatıralarında ve yazılarında o, babasından daha çok annesini ve annesine duyduğu sevgiyi anlatmıştır. *Mezardan Sesler* adlı eseri de onu kaybetmenin acısıyla yazılmıştır.

Halit Ziya, ailenin bir kolunun İzmir'den İstanbul'a taşınmasından sonra babasının Eyüp Balcılar Yokuşu'nda kiraladığı bir evde ablası Fitnat, ağabeyi Ethem'den sonra ailenin üçüncü çocuğu olarak doğar. Adını Eyüp'te babasının bağlı olduğu Halvetiye şeyhi Mehmet Bey koymuştur: Mehmet Halit Ziyüddin (Uşaklıgil 2012: 371; 2017: 28). Yazar, yazılarında bu ismi kısaltarak ilk zamanlarda "Mehmet Halit", bir zaman sonra da "Halit Ziya" şeklinde kullanmıştır.

Halit Ziya'nın doğumu konusunda kendisinin ifadeleriyle hakkındaki kaynaklarda verilen tarihler arasında iki üç yıllık bir farklılık göze çarpar. Yazar *Kırk Yıl'da* (2017: 27) "Tevellüdümün en sahih tarihi olarak ailece 1284 senesi mazbuttur" der. Bir makalesinde de (Uşaklıgil 2014: 607) bu tarihi hicri olarak hesap ederek milâdî 1868 yılını verir. Hakkında bilgi veren en eski kaynaklarda ise doğum tarihi 1282 olarak gösterilmiştir (Şahabettin Süleyman 1328/1910: 359; Mehmet Rauf 1330/1914: 133). Çağdaşları veya onu yakından tanıyan yazarlar tarafından verilen bu tarih, muhtemelen doğrudan veya dolaylı olarak yazarın kendisinden alınan tarih idi. Açıkça belirtilmemekle birlikte 1282 tarihini 1284 gibi hicri kabul ettiğimizde bunun milâdî karşılığı 1865 veya 1866'dır.

Fakat bu kaynaklardan daha önemli olarak Halit Ziya'nın İzmir'deyken 1886-1892 yılları arasında çalıştığı Osmanlı Bankasına ait arşiv kayıtlarında yazarın doğum tarihinin gün, ay, yıl olarak verildiğini görüyoruz. "Halit Ziya'nın Memuriyeti. Osmanlı Bankası Müzesi" başlığı altında internette bir sitede yer alan yazara ait personel sicil belgesinde doğum tarihi 23 Ramazan 1281/12 Fevriyer/Şubat 1865, memuriyete girdiği sıradaki yaşı da 21 olarak kaydedilmektedir. Bu bilgiler muhtemelen yazarın bankaya bizzat verdiği bilgilerdir.¹ Söz konusu belgede itiraz edilebilecek husus, 23 Ramazan 1281 tarihinin milâdî karşılığının 12 Şubat 1865'e değil, 19 Şubat 1865'e tekabül ettiğidir.

Yazarın verdiği 1284 (1868) tarihini şüpheli kılan başka bir husus da İsmail Habip Sevük'ün ölümü üzerine *Cumhuriyet* gazetesinde yazdığı bir yazıda söyledikleridir. Bu yazıda ("Toprağa Bırakıldığı Günde Halit Ziya'yı Anış", nr. 7402, 29 Mart 1945) Sevük, Halit Ziya ile bir karşılaşmasında onun *Edebi Yeniliğimiz* adlı eserinde kendisini 1862'de doğmuş göstererek dört yaş ihtiyarlatmış olduğunu söylediğini bildirir. Yani yazar ona 1866'da doğduğunu söylemek istemiştir. Bu ifade hatıratında yer alan doğum tarihiyle çelişir.

Bizi Halit Ziya'nın 1865'te doğduğu kanaatine götüren iki önemli kayıt daha vardır. Bunlardan birisi yazarın dostu Mehmet Müncü'nin 1893 Ocağında onun bir eseriyle ilgili olarak yayımlanan bir mektubudur. Burada Mehmet Müncü, onun için "Henüz yirmi sekiz yaşlarında olan genç bir muharrir" ifadesini kullanır.² Bundan daha önemli olarak Halit Ziya'nın İzmir'den yakın arkadaşı, *Neuruz* dergisi ve *Hizmet* gazetesini birlikte çıkarttıkları Tefik Nevzat onun İzmir'den ayrılışını bildirdiği aynı tarihteki bir haber yazısında ("Vilâyât", nr. 633, 4 Mart 1893) "yirmi sekiz yaşında bir gencin" ifadesini kullanmıştır. 1893'te yazarın yirmi sekiz yaşında olduğunu bildiren bu ifadeler de bizi doğum tarihi olarak 1865 yılına götürmektedir.

Bunlardan başka Halit Ziya'nın ailesinin İstanbul'dan İzmir'e dönüşü, ilk yazıları, *Sefi-le* romanını yazması ve İzmir'den ayrılmasıyla ilgili olarak yaşına dair verdiği rakamlar da -ki bunların ayrıntısına girmek çok yer kaplayacaktır- bazen 1868 tarihiyle uyuşmakta, bazen de çelişmektedir. Ayrıca onun hatıra ve yazılarındaki çocuklarının yaşına dair ifadeleri de oldukça çelişkili ve şaşırtıcıdır.

Bütün bu sebepler dolayısıyla Halit Ziya'nın doğum tarihini, 1865, hatta Osmanlı Bankası arşivinde verilen tarihe göre 23 Ramazan 1281/19 Şubat 1865 olarak kabul etmek bize daha doğru görünmektedir.³

Çocukluğunun ilk yıllarını ailenin Balcılar Yokuşu'ndaki evinden sonra taşındığı Sepetçiler'deki bir evde, daha sonra da babasının Saraçhanebaşı'nda, bugün Tayyare Şehitleri Anıtı'nın bulunduğu bir yerde yaptırdığı konakta geçiren Halit Ziya, aileden insanların ve dadılarla lalaların yaşadığı kalabalık bir ortamda büyür. Yazarın gerek İstanbul'da gerek İzmir'de büyük ve kalabalık evlerde geçirdiği çocukluk yıllarına ait hatıra ve izlenimler, sonradan eserlerine çeşitli şekillerde yansacaktır.

Altı yaşındayken eve uzak, ama babasının Mercan'daki mağazasına yakın bir mahalle mektebine kaydedtirilir. Ancak buradaki eski usul öğretim onu sıkar ve bir süre sonra evlerinin karşısındaki yeni usul bir sıbyan mektebine kendi başına gidip kaydolur. Bir yıl sonra da dayısı Sami Bey'in oğlu Cemal'in özendirilmesiyle gene ailesinden habersiz Fatih Askeri Rüştiyesi'ne kaydolur ve buraya devam eder.

Okumaya ve edebiyata duyduğu ilgi de işte bu sıralarda başlamıştır. Önce ağabeyi Ethem'in kitapları arasında bulunduğu *Aşık Garip*, *Kerem ile Ash*, *Leyla ile Mecnun* ve *Binbir Gece Hikâyeleri* gibi geleneksel kültüre ait eserleri büyük bir hevesle okur. Edebi eserlere ilgisinin artmasında babasıyla birlikte kış gecelerinde gittiği Güllü Agop'un Gedikpaşa Tiyatrosu'nda seyrettiği oyunların da önemli bir rolü vardır. Nitekim bu tesirle Türkçede çıkmış telif ve çeviri tiyatro eserlerinin hemen tamamını -ki bunlar içinde Namık Kemal'in *Akif Bey*'i ve *Zavallı Çocuk*'u, Recaizade Ekrem'in *Vuslat*'ı ve Victor Hugo'nun *Hernani*'si de vardır- peşpeşe okur.

Edebiyat ve tiyatro ilgisini âdeta bir tutkuya dönüştüren, ama derslerinden alıkoyduğu için babasının pek de hoşuna gitmeyen bu okumalar uzun sürmez. Çünkü Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilişi ve 93 Harbi olarak bilinen 1877-1878 Türk-Rus savaşının sebep olduğu karışıklıklar, halı ticaretine büyük darbe vurmuştur. İşleri iyice

Dede ve
Torun Zeynep

bozulan Hacı Halil Efendi, mağazayı tasfiye edip yeniden İzmir'e dönmekten başka çare bulamaz. Rüştüyenin üçüncü sınıfına geçmiş olan Mehmet Halit bu sırada on üçüne basmıştır. Aile Rus kuvvetlerinin Yeşilköy'e kadar geldiği tarihte, yani 1878 Mart'ında İzmir'e döner ve Hacı Ali Efendi'nin Çorakkapı'daki büyük konağında kendilerine ayrılan bir daireye yerleşir. Önceleri yadırgadığı bu yeni çevrede girişkenliği ve konuşkanlığı ile dikkati çeken küçük Halit, kısa sürede dedesini kendine bağlamıştır. Hacı Ali Efendi, "Papağan Halit" adını taktığı torununa her akşam misafirleri önünde Ahmet Mithat Efendi'nin romanlarını okutur. Böylece konak halkının gözünde itibarı ar-

tan Halit Ziya, İstanbul'da yarıda bıraktığı okumalarına daha geniş bir çerçevede devam etme imkânına kavuşur. Parası dedesi tarafından verilmek üzere İstanbul'dan Ahmet Mithat'ın bütün roman ve hikâyelerini, bu arada çeviri romanları getirir.

Torununun okumaya olan düşkünlüğünü dikkate alan dedesi, bir süre sonra onu İzmir'in ilkokuldan sonra yegâne yüksek eğitim kurumu olan rüştiyeye kaydettirir. Ancak bu okulda gördüğü basit öğretim Halit Ziya'yı pek tatmin etmemiştir. Okulda en fazla ilgisini çeken şey, Mithat Paşa'nın valiliği sırasında programa dâhil ettirdiği Fransızca dersi. Yetenekli torununun daha iyi yetişmesini isteyen dede, biraz da Behiye Hanım'ın yönlendirmesiyle ona Fransızca öğrenmesi ve kaliteli bir yabancı okula hazırlanması için özel bir öğretmeni tutar. "Bir Türk kadar Türkçe bilen, Acemce divanlar okuyan, Fransızca'yı, Almanca'yı, İtalyanca'yı, Rumca'yı bu lisanların erbabı kadar suhulet ve sıhhatle söyleyen" (Uşaklıgil 2017: 99) Avukat Auguste de Jaba ve Ermeni kâtabi Antuan ona Fransızca, imlâ ve matematik dersleri vermeye başlarlar. Bu derslerin sonucunda hocayla öğrencisi Ponsodu Terrail'in *Les Nuits de la Maison Doreé* romanını çevirmeyi denerler. Çeviri Hacı Ali Efendi'yi torununun özel bir yabancı okula girmeye hazır olduğuna inandırmıştır. Sonunda Halit Ziya, merkezleri esasen Viyana ve Venedik'te bulunan Ermeni katolik rahiplerinin, gene Ermeni çocukları için İzmir'de kurdukları Fransızca eğitim veren Mechitariste Okuluna⁴ muhtemelen 1880 yılında kaydettirilir. Üçüncü Türk öğrenci olduğu bu okul akranlarından daha iyi yetişmesine, çağının en geçerli yabancı dili olan Fransızca'yı iyi öğrenmesine ve azınlık unsurları ile Levantenler arasında bir çevre edinmesine imkân verir. Okul vastasıyla gayrimüslim çevrelerle kurduğu ilişkiler, aileden gelen alafranga eğilimlerinin kuvvetlenmesine, bu hayat tarzını daha çok benimsemesine yol açar. Tabii bu du-

rum yazarın özellikle roman ve hikâyelerine sonradan çeşitli şekillerde yansiyacak, hatta alafranga unsurlar dolayısıyla bazı eserleri İzmir'de tepkiyle karşılanacaktır.

Halit Ziya okulda Fransızca'nın yanında ikinci dil olarak İtalyanca'yı da öğrenirken, bir taraftan da edebiyatla ilişkisini sürdürür. Namık Kemâl ve Abdülhak Hâmid'in eserlerini okur, devrin önemli dergilerini -bunlar arasında Şemsettin Sami'nin *Hafta'sı* ve Abdülhak Şinasi Hisar'ın babası Mahmut Celâlettin Bey'in *Hazine-i Evrak*'ı vardır- takip eder. Fransızca aslından romanlar okumaya başlar. Okuduğu ilk Fransızca roman Pierre Zaccone'un 1880'de yayımlanan *Un duel à mort* (yazarın ifadesiyle *Ölümine Kadar Düello*) adlı romanı olur. Daha sonra Eugene Sue, Paul Féval, Frédéric Soulie'nin macera romanlarını, Alexandre Dumas'ın tarihî romanlarını okur. Jules Verne'nin romanlarını ve bunlardan başka Louis Figuiet ve Camille Flammarion'un bütün fennî eserlerini getirir. Böylece çocukken İstanbul'da başlayan edebiyat tutkusu, İzmir'de daha geniş bir çevreye yayılır. Daha sonra da Fransızcadan bazı eserleri çevirmeye girişir. A. Dumas'ın *La Reine Margot* romanını, Eugene Scribe'in *Bir Macera-ya Aşk* piyesini ve nesren yapmak suretiyle de Racine'in *La Thébaïde* trajedisini Türkçeye çevirir. Bu çevirilerden bazılarını İstanbul'da yayımlamak üzere bazı girişimlerde bulunursa da bunlardan bir sonuç alamaz (Uşaklıgil 2017: 109).

Muhtemelen üç yıl okuduğu Mechtariste Okulunu, "Felsefe Sınıfı" denen ve ihtiyarî olan son sınıfı okumadan 1883 sonunda bitiren Halit Ziya, tahsilini daha fazla sürdürmek imkânını bulamaz; çünkü babası, Mekteb-i Hukuk'ta okuyan ağabeyi Ethem'in masraflarını bile zorlukla karşılamaktadır. Bununla birlikte edebî alanda kendisini geliştirecek faaliyetlerden de geri durmaz. Nitekim ondaki büyük edebî yeteneği keşfeden hocaları Pierre Vassel ve Raymond Pere'in tavsiye ettiği klasik, romantik ve natüralist

yazarların eserlerini Avrupa'dan getirterek bunları yutarcasına okur. Ayrıca Messir adlı bir öğretmenden İngilizce dersleri alır. Bunun yanı sıra İzmir'e her yaz gelen İtalyan ve Fransız operet kumpanyalarının oyunlarını hemen hemen hiçbirini kaçırmadan izlemekte ve tiyatro kültürünü arttırmaktadır. Bütün bunlara daha sonra *Hizmet*'i çıkardığı sıralarda Wideman adlı bir Alman'dan aldığı Almanca dersleriyle, İzmir'in tanınmış hanenesi Salomon'dan aldığı Türk müziği dersleri eklenecektir.

Böylece Halit Ziya, on yedi, on sekiz yaşlarında birkaç dilin dünyasına girmesinin yanı sıra tiyatro ve müzik gibi sanat dallarında da belli bir formasyona sahip olmak suretiyle akranlarına göre oldukça iyi bir eğitimle yetişmiş olur.

Yazı ve Memurluk Hayatında İlk Adımlar

Halit Ziya'nın yazı hayatı, Mechtariste Okulunda okuduğu sırada son sınıftayken başlamıştır. Yazar bir yazısında ilk yazılarını konusunda şu bilgileri veriyor:³

... Galiba 15 yaşlarımda idim. Henüz mektep çocuğu idim ve o zaman mektepte okunan derslerden tarih-i tabiiye merak sarıverdim. O sebep oldu. Edebiyat merakı galebe edinceye kadar fenne daha ziyade mütemayıldım.

Zannederim ki ilk yazılarımı, mektep vazifeleri arasında ve tarih-i tabiiye dair taslaklar şeklinde yazar ve bunları o zaman İstanbul'un en mühim mecmuası olan *Hazine-i Evrak*'a gönderirdim.

Gariptir ki bu makale karalamalarını, o vakit mecmuann başında bulunan Abdülhak Şinasi Hisar'ın babası Celâleddin Bey -ki beni hiç tanımazdı- büyük bir iltifatla derc etmeye başladı. Neler yazdım, bunları bugün sayamayacağım. Yalnız hatırında kalan kırımlar, fıkralar, morslar,

gayzerler hakkında ve bunlara mümasil şeyler yazdım.

Yine bu sırada vilâyetin *Aydın* namında intişar eden resmî gazetesinde “Uyku nedir?” diye iktibas tarikiyle yazılmış bir makale neşrettim. Edebiyata dair zannediyorum ki ilk yazım “Aşkımın Mezarı” serlevhalı bir edebî yazı idi ki Muallim Naci’ye gönderdim. O da bunu ufak bir şamarlıkla *Tercüman-ı Hakikat*’te neşretti.

Yazarın *Hazine-i Evrak*’taki ilk yazısı “Mechitariste şakirdânından Uşakizâde Mehmet Halî” imzasıyla 3 Mart 1883’te çıkar.⁶ Aynı dergide çıkan iki yazıdan sonra “Aşkımın Mezarı” başlıklı ilk edebî yazı *Tercüman-ı Hakikat*’te 23 Nisan 1883’te yayımlanır.⁷ Bu mensur şiirin gazetenin Muallim Naci’nin yönetimindeki “Edebiyat” sayfasında “Mezarda aşk aramak meyyitte can aramaya benzer” notuyla neşredilmesi genç yazarı büyük bir hayal kırıklığına uğratmıştır.

Yine de duyduğu hayal kırıklığını çabuk atlatan genç edebiyat heveslisi, Mustafa Reşit’in çıkardığı önemli edebiyat dergilerinden *Evrak-ı Zekâ*’ya da 1884 yılı başlarında birkaç edebî çeviri göndermiştir. Fakat bütün bunlar hayatını yazarak kazanmayı hayal eden, edebiyat hevesini daha geniş bir alanda tatmin etmek isteyen yazarımıza yetmemekte ve bir edebiyat dergisi çıkarma isteğiyle yanıp tutuşmaktadır. Bu arzu bir süre sonra gerçekleşir ve yakın arkadaşı Tefik Nevzat ve Bıçakçızâde Hakkı⁸ ile birlikte İzmir’in Türk diliyle çıkmış ilk edebiyat dergisi olan *Nevruz*’u çıkarırlar. Bunun için de Halit Ziya’nın edebî mensurelerini çok beğendiği Mustafa Reşit Bey’in Şark dergisini (1879-1880) örnek alırlar. Açıkça belirtmese de dergideki yazılardan anlaşıldığına göre imtiyaz sahibi Halit Ziya’dır. 1 Mart-15 Temmuz 1300 (13 Mart-28 Temmuz 1884) tarihleri arasında 10 sayı çıkan ve Aydın Vilâyet Matbaası’nın yetersizliği dolayısıyla İstanbul’da Matbaa-i Aramyan’da basılıp

İzmir’de dağıtılan dergide yazarın Alfred de Musset ve Victor Hugo gibi romantiklerden nesir şeklinde yaptığı şiir çevirileri, çeviri hikâyeleri, mensur şiirleri ve bunların yanı sıra da bazı fennî yazıları yer alır. Dergideki fennî yazılar, Louis Figuier’in *Tableaux de la Nature* adlı on ciltlik eserinden yararlanarak hazırlanmıştır. Bunların ve dolayısıyla kısmen de kendisinin İzmir’de nasıl tepki gördüğünü yazar *Kırk Yıl*’da eğlenceli bir şekilde şöyle hikâye etmektedir (1917: 128-129):

...ilk nüshadan itibaren “Tuvalet Masası” ünvanı altında Louis Figuier’in bir kitabından alarak neşretmeye başladığım makalât silsilesi, İzmir’in içinde müthiş bir istihza kahkahası patlattı. Bu makalât silsilesi, bir tuvalet masasının üzerinde bulunabilecek şeylerin mahiyeti, suret-i istimalleri hakkında fennî malumatın ibaretti: Sünger, fırça, sabun, ıtriyat, tarak, fildişinden yahut bağadan mamul mevad vesaire...

Bunu istihzaya vesile addedenler, makaleleri bu nokta-i nazardan telakki etmediler. Evde bir tuvalet masası değil, bir tarakla bir fırça bile bulundurulması görülmeyen bir zamanda pek tabii olarak:

- Acaba fildişi mi yoksa bağa mı tarak kullansam

yahut:

- Boynumu, yüzümü süngerle silmeye başlayalı çehremde bir başka revnak peyda oldu kabilinden latifelere hemen her gün muhatap olurdum. Kalben hidetümden köpürmekle beraber güler geçirdim.

Nevruz’da ayrıca Ahmet Mithat Efendi’yi örnek olarak George Ohnet’ten çevirdiği *Demirhane Müdürü* romanı da “Hikâye Kısmı” başlığı altında ilâve olarak verilmektedir. Burada yazarın roman karşılığı olarak, “hikâye” terimini kullanması dikkat çekicidir. Bu, onun Batı dillerinden gelen kelimeleri kullanmama konusundaki duyarlılığının bu tarihte

Bülent'in düğününde. Soldan sağa: Yunus Nadi, Memnune Uşaklıgil, Bülent - Leyla Uşaklıgil, Nazime Nadi, Halit Ziya Uşaklıgil.

başladığını gösterir. Aynı duyarlılığı biz İzmir devresindeki romanlarında, roman tarihi ve teorisi üzerine yazdığı *Hikâye* adlı eserinde ve *Hizmet* gazetesinde başlattığı Türk dili sözlüğü hazırlama girişiminde de görürüz.

Demirhane Müdürü'nün tefrikası, *Nevaruz*'un kapanması üzerine yarıda kalmıştır. Dergi, Halit Ziya'nın İstanbul'da bir memuriyet almak için 1885 yılı başlarında İzmir'den ayrılması yüzünden kapanır.

Masraflarını karşılamak için toptan gıda ticaretiyle uğraşan babasının mağazasında ücretli olarak çalışan Mehmet Halit, kendisine daha iyi bir gelecek hazırlamak için 1885 yılı başlarında İstanbul'a gider. Dışişlerinde bir memuriyete girmek için tavsiye mektuplarıyla buraya gelen yazarın talihi yaver gitmez. Kendisine yardımcı olan Maarif nazırı İzmirli Mansurizâde Mustafa Nuri Paşa tam bu sırada, yani 28 Eylül 1885'de Küçük Mehmet Sait Paşa'nın kabinesinin düşmesi üzerine nazırlıktan ayrılmak zorunda kalınca tayin işi

sonuçsuz kalır. Ancak yine de bu gezi, yazara Muallim Naci ve Ebuzziya Tevfik gibi edebiyat dünyasının ünlüleriyle tanışmak fırsatını vermiştir. Babıali'nin ve Tercüman-ı Hakikat Matbaasının perişan hâlini, Muallim Naci'nin şarklı tavrılarını hayalindeki Avrupai dünya ile hiç bağdaştıramayan genç edebiyat tutkunu büyük hayal kırıklığına uğrar.

Ancak o istediği memuriyete giremese de İstanbul'da ilk kitabını çıkarmak fırsatını bulur. Ara nesil yazarlarından Abdülhalim Memduh vasıtasıyla tanıştığı ünlü yayıncı Arakel Efendi'yle bir Fransız edebiyatı tarihi yazmak konusunda anlaşır. Öteden beri yazmak istediği bu eserin giriş kısmını, başka bir deyişle Fransız edebiyatının 6. yüzyıldan 16. yüzyıl sonuna kadarki tarihini ağabeyi Ethem Bey'in evinde günlerce çalışarak tamamladıktan sonra *Garptan Şarka Seyyale-i Edebiye: Fransız Edebiyatının Nümune ve Tarihi*, 1. c., *Medhal: Ezmine-i Mutavassıla ve On Altıncı Asır* adıyla Arakel'e teslim eder. İzmir'e

döndükten sonra kendisini çok öfkeli müdahaleler ve baskı yanlışlarıyla aynı yıl, yani 1885'te çıkan bu eser, onun ilk kitabı olmasının yanı sıra Türkçede yayımlanmış ilk Fransız edebiyatı tarihi girişimi olmak bakımından da aynı öneme sahiptir. İlk yazılarında ve *Neuruz*'daki yazılarında "Uşakîzade Mehmet Halit" veya "Halit" imzalarını kullanan yazar, bu kitabında ilk defa olmak üzere "Uşakîzade Halit Ziya" imzasını kullanır.

Bu İstanbul gezisi sırasında yazdığı dört mensur şiir, Mehmet Remzi'nin çıkardığı *Berk* dergisinde yayınlanmıştır.⁹

İzmir'e dönüşünün akabinde İzmir rüşdiyesine Fransızca öğretmeni olarak tayin edilir. Buradaki Fransızca öğretmenliği, İzmir idadîsinin 1886 Temmuz'unda açılmasının akabinde oraya nakledilir.

İdadide çalışmaya başlamasından yaklaşık bir ay sonra da Osmanlı Bankasının İzmir şubesinde mütercim ve muhasip olarak çalışmaya başlar. Daha önce sözünü ettiğimiz Osmanlı Bankası arşivindeki belgeye göre bankada işe başlama tarihi 4 aout/Ağustos 1886'dır. Halit Ziya burada yaklaşık altı buçuk yıl çalışır. Daha sonraki yıllarda oğulları Halil Vedat ve Bülent de aynı bankanın İstanbul merkezinde çalışacaklardır.

İdadide yakın dostu Tevfik Nevzat ve ünlü bilim adamı Mahmut Esat Seydişehirî ile birlikte ders veren yazarımız, bu okuldaki son yıllarında Türkçe ve edebiyat derslerini de yürütür ve gerek rüşdiyede gerek idadide verdiği bu dersleri sonradan yeni bir düzene sokarak kitap hâlinde yayınlar. Kapak sayfasının eksikliği dolayısıyla tam adını söylemeyeceğimiz bu kitap, edebiyatta üslup konusunu Türk edebiyatından örneklerle ortaya koymayı amaçlayan bir belagat kitabıdır ve tahminimize göre 1891 veya 1892 yılında Aydın Vilâyet Matbaası'nda taş basma olarak basılmıştır.¹⁰ İdadînin mezuniyet törenlerinde ödülleri dağıtım sırasında öğrenciler tarafından okunmak üzere hazırladığı metinler ise İzmir'den ayrıldıktan

sonra 1898 yılında *Birkaç Yaprak* adıyla bir kitapçık hâline getirilerek yayımlanır.¹¹

Böylece Halit Ziya, o kadar istediği bağımsız olma, hayatına istediği şekli verme imkânını yavaş yavaş elde etmeye başlar. Bunun arkasından Tevfik Nevzat'la birlikte yayımlamaya başladığı *Hizmet* gazetesi ise onu İstanbul edebî çevrelerinde de tanınan, eserleri İstanbul gazete ve dergilerinde yankılar uyandıran bir yazar hâline getirir.

Asıl Edebî Faaliyet: *Hizmet* Gazetesi

İzmir'de en uzun süre çıkan gazetelerden biri olan ve şehrin kültür ve sanat hayatına büyük bir canlılık getiren *Hizmet* gazetesinin kuruluşu vali Halil Rifat Paşa, vilâyet mektupçusu Rusçuklu Hayri Bey ve idadide birlikte ders verdikleri Bidayet Mahkemesi Hukuk Dairesi reisi Mahmut Esat Efendi'nin (Seydişehirî) himaye ve yardımlarıyla gerçekleşmiştir. Bununla birlikte gazetenin bütün yükü Halit Ziya ile Tevfik Nevzat'ın omuzlarındadır. *Neuruz*'dan yaklaşık on beş ay sonra 13 Kasım 1886'da basın yayın dünyasına çıkan *Hizmet*, yazarımıza kalemini serbestçe ve çok verimli bir şekilde kullanabileceği geniş bir yazı alanı açar. Kendisini edebiyat dünyasına tanıtan ve kabul ettiren birçok edebî eseri bu gazetede yayımlanır.¹²

Hizmet'te çok geniş bir alana yayılan bu yazı faaliyetini şöylece gruplandırabiliriz: Romanlar, büyük hikâyeler, küçük hikâyeler (telif-çeviri), mensur şiirler, edebiyata dair makale ve polemikler, fennî yazı dizileri ve "Garâib-i Fenniye" başlıklı fennî yazılar, sosyal ve kültürel yazılar, "Cüzdân" başlıklı özdeyişler, "Letâif" başlıklı eğlenceli fıkralar, ticaret istatistikleri.

Yazar, *Sefile* adlı ilk romanını *Hizmet*'in birinci sayısından itibaren tefrika etmeye başlar. Türk romanının ilk Realist ör-

neği olan *Sefile*, daha sonra Rezaizâde M. Ekrem'in teklifiyle kitap hâlinde basılmak üzere İstanbul'da "Encümen-i Teftiş ve Muayene"ye gönderilir. Ancak encümen, "şeair-i İslâmiyeye mugayereti"ni, yani İslâmî amaç ve prensiplere aykırılığını gerekçe göstererek kitabın yayınına izin vermez (Uşaklıgil 2017: 188-189). *Sefile*'den sonra sırasıyla *Nemide*, *Bir Ölümlük Defteri*, *Ferdî ve Şürekâsı* romanları gazetede tefrika edilir. *Sefile* dışındaki eserler, sonradan muhtelif tarihlerde ufak tefek değişikliklerle kitap hâline getirilmiştir. Roman tarihimizde bir dönüm noktası sayabileceğimiz *Sefile* ise ölümünden çok sonra kitaplaştırılabilmiş, bu yüzden de kitaplaştığı tarihe kadar romanları veya Türk romanı hakkında yayımlanan yazı ve kitaplarda genellikle inceleme dışı kalmıştır.

Halit Ziya, romanların yanı sıra "büyük hikâye" veya "küçük roman" diyebileceğimiz eserler de kaleme alır. Bunlar sırasıyla *Bir Muhtıranın Son Yaprakları*, *Bir İzdüvâcın Tarih-i Muğsakası*, *Deli*, *Bu mıydı?* Ve *Heyhât* başlıklarıyla gazetede tefrika edilir. Ancak *Deli* adını taşıyan büyük hikâyeyi yazar, bir dostunun uyarısı üzerine yarıda keser; çünkü adıyla deliliği yüzünden tahttan indirilen V. Murad'ı çağrıştırdığı için, eserin Sultan Abdülhamid'in vehmini tahrik etme ihtimali vardır.¹⁵ Mevcut hâlinde V. Murad'a dair hiçbir îma taşımayan bu hikâye dışında kalan bütün büyük hikâyeler sonradan kitap hâlinde basılmıştır. Bunlardan *Bir Muhtıranın Son Yaprakları*, Halit Ziya'nın kitap hâlinde basılan ilk edebî eseri olmuştur (1888).

Roman ve büyük hikâyeler dışında gazetede onun telif ve çeviri küçük hikâyeleri de yayımlanmıştır. Türk edebiyatında küçük hikâye türünün kurucusu sayabileceğimiz yazarın ilk küçük hikâyesi, *Hizmet*, nr. 212, 11 Kânunievvel/Aralık 1888'de "Tayf-ı Hayal, Levha I: Raksdan Avdet" başlığıyla yayımlanır. Ancak onun bu dönemdeki telif hikâyelerinin sayısı üçü geçmez.

Telif hikâyelerden sayıca daha fazla olan çeviri hikâyeleri ise bu alanda yeni bir yol açmak amacıyla giriştiği bir çalışmanın ürünleridir. Ahmet Mithat ve takipçilerinin çeviri anlayışından farklı olarak metnin aslına ve üslubuna, hatta noktalmasına varıncaya kadar sadık kalarak yaptığı (Uşaklıgil 2017: 273-76) bu çeviri hikâyelerden *Hizmet*'te 1890-1892 arasında on biri imzasız olmak üzere on dört tanesi yayımlanmıştır. Onun bu çevirilerdeki başka bir amacı da 19. yüzyılın ikinci yarısında yetişmiş olan birbirinden çok farklı batılı hikâye yazarlarını tanıtmak ve böylece hikâye edebiyatının genişlik ve zenginliğini göstermek idi. Çevirilerine yazar, İstanbul'a gidişinden sonra *Mektep* ve *Servet-i Fînun* dergilerinde de devam etmiştir. Başta Emile Zola, Guy de Maupassant, Ca-

Halit Ziya genç damat adayı

tulle Mendes, Alphonse Daudet, Françoise Coppée, Theodore de Banville, Julius Chambers ve V. K. Clifford olmak üzere tanınmış Fransız ve İngiliz yazarlarından yapılan bu seçme çevirilerden yirmi iki tanesi daha sonra *Nâkil* adını taşıyan dört ciltlik bir külliyatta bir araya getirilmiştir. 1893-1894 yıllarında yayımlanan *Nâkil*'in çeşitli ciltlerinde yazarın birkaç telif hikâyesi de bulunmaktadır.

Halit Ziya'nın roman ve hikâyeleri ölçüsünde tanınan ve yankılar uyandıran diğer bir edebî faaliyeti de *Hizmet*'in ilk sayısından itibaren 1886-1887 yıllarında yayımladığı mensur şiirler olmuştur. "Mensur Şiirler" gibi kendi içinde tezatlı ve dolayısıyla şaşırtıcı bir genel başlıkla çıkan bu küçük edebî yazılar, edebiyat çevrelerinde, özellikle Muallim Naci'nin yazdığı *Saadet* gazetesinde itirazlarla karşılanmış olmakla birlikte kısa sürede modalaşmış, gazetede İstanbullu ve İzmirli edebiyat heveslisi birçok gencin bu tarzda birçok eseri çıkmıştır. Mensur şiirler, Halit Ziya ve arkadaşlarının üstad bildiği Rezaizâde Ekrem'in de takdirini kazanmış ve "Üstad"ın gazeteye gönderdiği bir mektup ("Taltifname", nr. 24, 2 Şubat 1887), mensur şiir aleyhtarlarına en susturucu bir cevap olmak üzere övünçle yayımlanmıştır. Mektubun sonunda Halit Ziya'yı çok sevindiren ve bu tarzda yazma şevkini arttıran şu cümleler vardır: "Hele o mensur şiirleri okumakla fevkalhad mütelezziz oluyorum. Muharriri olan şair-i bedâ'î-perverdi halisane tebrik ile bekâ-yı teveccühünüzü temennî ederim efendim". Yazarın Ekrem'le böylece başlayan ilişkisi, sonraki yıllarda da devam etmiş ve onun Servet-i Fünun topluluğuna katılmasının yolunu hazırlamıştır.

Halit Ziya'nın annesinin ölümü dolayısıyla yazdığı, aynı tarzı devam ettiren *Mezardan Sesler* adlı uzun mensur şiiri de gene *Hizmet*'te 20 Ekim-4 Aralık 1888 tarihleri arasında tefrika edilmiştir. Bu eser 1891 Eylül'ünde kitap hâlinde yayımlanır. Bundan iki ay kadar sonra da *Nevrûz*, *Berk* ve *Hiz-*

met'te çıkmış 56 mensur şiirden 47'si *Mensur Şiirler* adıyla kitap hâline getirilir.

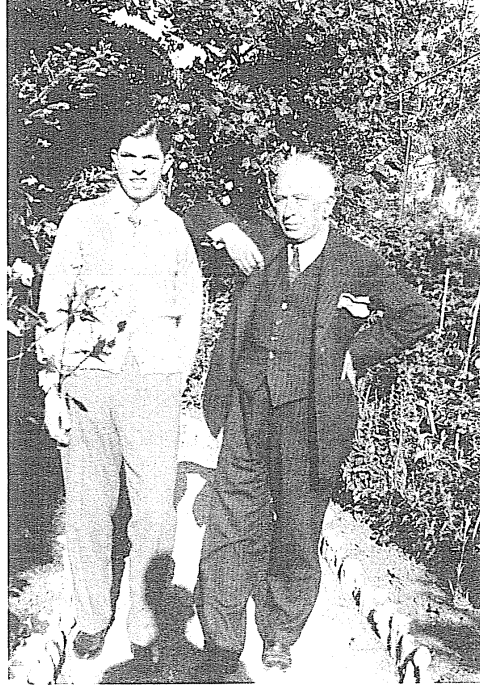
Yazarın *Hizmet*'te edebiyata dair yazdığı yazılar ve yazı serileri de oldukça önemlidir. Aslında bu yazılar, onu öteden beri meşgul eden genel bir edebiyat tarihi yazma amacıyla yakından ilgilidir. Daha 1885'te çıkan *Garptan Şarka Seyyale-i Edebiye: Fransız Edebiyatının Nümune ve Tarihi*, 1. c., *Medhal: Ezmine-i Mutavassıta ve On Altıncı Asır* adlı kitabıyla bu konuya bir köşesinden girmiş bulunuyordu. Bu yoldaki çalışmalarının bir devamı olarak gazetede 1890-1891 arasında Finlandiya, İbrani, İsveç, Rus ve Sanskrit edebiyatı tarihleri hakkında bilgi veren, örnek metinleri çevirip tanıtan seri yazılar yayımlanır. Bunların hepsinin başında da "Tarih-i Umumi-i Edebiyat" namıyla tertip etmekte olduğum büyük bir eserden müfrez" şeklinde bir not vardır. Aslında aynı yıllarda çıkan hikâye çevirileri de bu amaçla yakından ilgilidir. Bir genel edebiyat tarihi yazma ideali, yazarda sonraki yıllarda ve özellikle Darülfünun-ı Osmanî'deki hocalığı sırasında da kendini gösteren temel bir fikir hâlinde yıllarca devam edecek ve burada verdiği derslerin notlarını ihtiva eden kitaplar, Batılı millî edebiyat tarihleri hâlinde müstakil şekilde yayımlandığı gibi Batılı şair ve edipler hakkında yazdığı makaleler de, daha sonraki yıllarda bazı kitaplarında toplanacaktır.

Halit Ziya'nın *Hizmet*'teki edebiyata dair yazıları içinde özellikle *Hikâye* başlıklı seri yazılar önemlidir. Romantizmi, romantik romanı ve bunun bizdeki temsilcisi saydığı Ahmet Mithat'ı eleştiren, Realizmi tanıtan ve Romantizmden üstünlüğünü savunan bu yazılar, gazetedeki tefrikasından üç yıl sonra 1891'de kitap hâline gelirler. Makalelerinde ise yazar, Ahmet Mithat, Muallim Naci ve "peyrev"leriyle tartışır. Hikâye çevirilerinde izlenen yolun yanlışlığı ve bizdeki eleştirinin, özellikle Naci tarzı eleştirinin subjektifliği üzerinde durur, edebiyatta yeniliği savunur. Bu yazılar zaman zaman da Mual-

lim Naci etrafında dönen polemikler hâline gelirler. *Hizmet* gazetesi 1880'li ve 1890'lı yıllarda kendini gösteren ve gitgide şiddetlenen eskilik-yenilik mücadelesinde Naci'nin karşısında ve Ekrem'in yanında yer alır. Bu arada yenilik taraflısı İstanbullu gençler de *Hizmet*'e yazılar gönderirler. Halit Ziya'nın Ekrem'in *Tefekkür* adlı eseri hakkındaki bir yazısında yer alan şu cümleler *Hizmet*'in tutumunu ve yenilik taraflısı gençlerin o yıllardaki ruh hâlini ortaya koyması bakımından önemlidir:¹⁴ "Ekrem, sen Osmanlılarca mukaddes, muhterem bir şair idin. Seni seviyorduk. Fakat bu kitap bizi sana hayran etti. Sen bizim için büyük bir şairden daha büyük bir şeysin..."

Hizmet bu kavga da daha da ileriye giderek, Muallim Naci'nin *Saadet*'te açtığı "Ukâz-ı Osmani" sütununa karşılık bir "Ukâz-ı Şübân" sütunu açar. Ali Kemal, Ali Ferruh, Abdülhalim Memduh, Mehmet Celâl ve Tefik Nevzat gibi İstanbullu ve İzmirli genç yazarların eskilik taraftarlarına çatan, onları hicveden şiirleri burada yayımlanır. Hatta Halit Ziya bile uzun yazı hayatının ilk ve son şiirini bu vesileyle yazar.¹⁵

Yazar gazetede ki diğer makalelerinde dil, imlâ, sözlük, ansiklopedi, tiyatro gibi kültürümüzün çeşitli meselelerine de girer ve bazı tekliflerde bulunur. Ayrıca gazetenin yazılarında yeni bir imlâ sistemi uygular. Büyük bir Türk dili sözlüğü hazırlamak için bir kampanya açar.¹⁶ *Hizmet* tiyatro haberleri açısından da oldukça zengindir. Halit Ziya'nın çocukluğundan beri çok sevdiği tiyatro temsillerine ilgisi tabii İzmir'de de devam etmektedir. Bu oyunlarla ilgili haber ve bilgilere -ki bunlar tiyatro tarihimiz için önemli bir kaynaktır- gazetede geniş şekilde yer verilir ve imzasız olmakla birlikte bunlar büyük ölçüde Halit Ziya'nın kaleminden çıkar.¹⁷ Yazar ayrıca roman konusunda yaptığı gibi tiyatronun tarihini ele alan *Temâşâ* adlı bir eser de hazırlar. Ancak İzmir'deyken yayımlamak imkânını bulamadığı bu eser,

1912'de olan İshak Paşa yangınında baldızının evinde yanmış ve yok olmuştur. Yazarı çok üzen bu yangında *Deli* ve *Dayda* adlı küçük romanlarının metinleri ile Rezaizade Ekrem'in kendisine gönderdiği mektuplar da yanmıştır (Uşaklıgil 2017: 187, 196).¹⁸ 1887'de İzmir'e gelen Seroppe Benliyan'ın operet kumpanyasının oynaması için kısa sürede yaptığı bir operet çevirisi -Edmond Audran'ın *La Mascotte* opereti- de sonradan kaybolmuştur (Uşaklıgil 2017: 202-207).¹⁹

Hizmet'te böylece çok geniş bir yazı faaliyeti içinde görünen yazarın çalışmaları bunlarla sınırlı değildir. Kendini çok sıkı ticari istatistikleri hazırlamanın yanı sıra fenni veya tıbbi konularda bazı çeviri olmak üzere birçok eser hazırlar ve bunları

Bülent
Uşaklıgil ve
Halit Ziya
Uşaklıgil
Yeşilköy'de

Memnune
Hanım

gazetede tefrika ed r. Yazarı pozitivist bir dünya görüşüne götüren, realist edebiyat eğilimlerini kuvvetlendiren ve edebî eserlerini de çeşitli şekillerde besleyen bu yazı dizileri sırasıyla şunlardır: *Haml ve Vaz-ı Haml*, *Hesap Oyunları*, *Mebhasi'ı-kıhf*, *Kanun ve Fenn-i Velâde*, *İlm-i Sımâ*, *Sımyâ-yı Kîmya* (tefrika sırasındaki adıyla *Bukalemun-ı Kîmya*).

Yazar bu serilerin tamamını sonradan kitap hâlinde yayımlamıştır. Bunlara sonradan gazetede “Letaif” başlığıyla yayımlanmış eğlenceli fıkraları bir araya getiren *Tuhfe-i Letaif* de eklenir.

Sırası gelmişken onun bu devrede tefrika edilen bütün eserlerini “Küçük Kitaplar” genel başlığıyla bir külliyat hâlinde yayımlamak istediğini ve bu amacını da gerçekleştirdiğini belirtelim.²⁰ Gerçekten de 1888’de *Bir Muhtıranın Son Yaprakları*’yla başlayan bu girişimin sonucunda İzmir devresindeki bütün eserleri bu genel başlıkla İzmir ve İstanbul matbaalarında yayımlanır. Yukarıda belirttiklerimiz dışında “Küçük Kitaplar” serisi içinde İzmir Dönemi’nde çıkan diğer kitaplar şunlardır: *Bir İzdıvacı Tarih-i Muşakası* (1888), *Haml ve Vaz-ı Haml* (1889), *Hikâye*, *Mezardan Sesler*, *Mensur Şiirler* (1891), *Nemide*, *Bir Ölümlün Defteri* (1892).²¹

Halit Ziya yukarıdan beri saydığımız bu çok geniş alana yayılan edebî ve kültürel çalışmalarını ve haberler, ticaret istatistikleri gibi gazetenin diğer işlerini Osmanlı Bankasındaki memurluğu ve idadideki öğretmenliğinden arta kalan zamanlarda yapmaktadır. O, bu işlerinin arasında ayrıca amcası Sadık Bey’le birlikte 1889 Paris umumi sergisi dolayısıyla Avrupa’da iki ay süren bir geziye çıkmış, Yunanistan, İtalya ve İsviçre’de kısa bir süre kaldıktan sonra Fransa’ya gelmiş, kitaplardan öğrendiği Avrupa’yı ve Paris’i oldukça yakından tanımak imkânını bulmuştu. Yazar bu geziyle ilgili izlenimlerini 1889 Temmuz ve Ağustos’unda *Vakûl ve Hizmet*’e gönderdiği mektuplarda anlatmıştı (Uşaklıgil 2017: 247-250).

Hizmet’te çalıştığı yıllarda yazarımızın şahsî ve ailevî hayatında da önemli olay ve değişimler olmuştur. Nitekim 1888 Haziran’ında o kadar sevdiği annesi Behiye Hanım’ı kaybeder. 1889 Aralık’ında vilâyet vergi müdürü Ali Efendi’nin kızı ve II. Meşrutiyet’te önemli görevlerde bulunmuş Köse Raif Paşa’nın yeğeni Memnune Hanım’la evlenir.²² 1890 Şubat’ında artık iyice yaşlanmış olan dedesi Hacı Ali Efendi’yi kaybeder.²³ Öte yandan Ali Kemal, Abdülhalim Memduh ve Tahir Kenan’la birlikte gizli bir cemiyet kurmak suçundan dolayı soruşturma geçirip Bağdat’a sürgün edilen ve bir yıl sonra İzmir’e dönen, beraber büyüdükları amcası Süleyman Bey 1891 Temmuz’unda intihar etmiştir. Ailede ölümler bunlarla da

kalmaz. Bu sefer Halit Ziya ilk çocuğu Vedide'yi dört aylıkken kaybetmenin acısını yaşar (Uşaklıgıl 2012: 357). Zaten dedesinin ölümünden sonra Uşaklızâde ailesi dağılmış, babası ve kayınpederi yeniden İstanbul'a dönmüşlerdir. Bütün bunlar yetmiyormuş gibi banka ve okulda da birtakım huzursuzluklar baş göstermiştir. Hatta yeni banka müdürüyle tartıştığı için bankadaki görevinden 29 Aralık 1892'de istifa etmiş,²⁴ 1893 Ocak ayında İzmir'e yeni gelen ve onu *Hizmet*'teki eserlerinden beğenen Vali Abdurrahman Paşa'nın ve vilâyet mektupçusu Ebubekir Hazım'ın (Tapeyran) teklifini kabul ederek Vilâyet Mesalih-i Ecnebiye Kalemî başkâtipliğine geçmiştir. Ancak ailesinin dağılması ve yaşadığı acı olaylar İzmir'le bağlarını birer birer koparmaktadır. Bu şehir artık genişleyen üne de dar gelmeye başlamıştır. Daha parlak bir gelecek için gözünü İstanbul'a çeviren yazarın beklediği fırsat fazla gecikmez. Vilayetteki görevinin üzerinden iki ay geçmeden İstanbul'daki Reji Genel Müdürlüğü ona başkâtiplik teklifinde bulunur. Bu teklifi reddütsüz kabul eden yazar, 4 Mart 1893'te İzmir'den ayrılarak İstanbul'a hareket eder. Tefik Nevzat, *Hizmet*'te üzüntüyle kaleme aldığı ayrılış haberinde onun hakkında şu isabetli değerlendirmeleri yapar:²⁵

Gazetemizin umûr-ı tahririyesi münferiden Tefik Nevzat Bey'e kalmıştır. Mesalih-i Ecnebiye Kalemî başkâtibi muharrirlerimizden Halit Ziya Beyefendi, Reji İdare-i Umumiyesi başkâtipliğine tayin edilmek hasebiyle İzmir'den kat-ı münasebet ederek bu gün Dersaadet'e hareket etmiştir. Halit Ziya Bey'in kudret-i marûfe-i kalemiyelerinden bahsetmek abes görünür. Âlem-i edebiyatımızda her biri birer nümune-i kemalât olan âsâr-ı müteaddidesi iktidarını tariften kalemimizi men eder. Halit Ziya bir maşrak-ı marifettir. Henüz pek genç yaşında olan envâr-ı irfanı lemeât-ı şafağı andırır ki ruh-perver, lâtif, mükemmel olduğu kadar büyük bir cihan-ı nûrâninin mukaddeme-i feyezândır.

Türkçedeki iktidarı kadar Fransızcada sahib-i kalem addedilen arkadaşımız İngilizce, Almanca, İtalyancada da hissedar-ı vukuftur ki yirmi sekiz yaşında bir gencin bu kadar iktidar ve malûmatı haiz olması hakikaten havârıktan addedilir. Gazetemiz erkânından bulunduğu için kendisinden bahsetmek istemezdik. Fakat bu gün bittabi gazetemizden de çekilmiş olduğu için doğruyu söylemeyi vazife addettik. Mumaileyhi gazetemizden kaybettiğimize beyan-ı esef ederek müstehik olduğu te-rakkîyâta nâiliyyetini dua ederiz.

Böylece Halit Ziya, öğretmenlik ve memurluğun yanı sıra *Nevruz* ve *Hizmet*'te 1884 Mart ayından 1893 Mart'ına kadar dokuz yıl süren edebî hayatında hem yeni bir roman tarzının ilk ürünlerini hem mensur şiirin en parlak örneklerini verir ve yaklaşık on beş yıl kaldığı memleketinden çocukluğunun geçtiği İstanbul'a devrin şartlarına göre çok iyi yetişmiş olgun bir yazar olarak gider.

Yazı Hayatında İkinci Dönem: İstanbul ve Servet-i Fünun Edebiyatı

İstanbul'da Reji İdare-i Umumiyesi Muhaberat-ı Türkiye başkâtibi olarak göreve başlayan yazar, bundan sekiz ay sonra 1893 Ekim'inde aynı kurumda Muhaberat-ı Türkiye ve Tercüme Kalemî müdürlüğüne yükseltilmiştir.²⁶ Onun Reji'ye tayininde bu kurumun hissedarları arasında bulunan Osmanlı Bankasının yaptığı tavsiyenin yanı sıra muhtemelen eşinin dayısı Köse Raif Paşa ile paşanın kardeşi Reji kapı kethüdası Sait Bey'in de rolü olmuştu (Uşaklıgıl 2017: 298-299). Bu tarihten 1909 Nisan'ına kadar on altı yılı aşkın bir süre Reji'de çalışan, maaş ve rütbe bakımından sürekli terfi eden yazar, maddi açıdan oldukça iyi imkânlarla kavuşur. Namık Kemal'in yakın dostu Reji komiseri Nuri Bey'in ve kapı kethüdası Sait Bey'in yakın ilgi ve himayesini gördüğü bu yeni işinde

fazla bir meşguliyeti de yoktur. Görevi Reji müdürüyle onun görüşmesi gereken devlet adamları arasında tercümanlık yapmak ve vilâyet Reji şubelerinden gelenlerle görüşüp problemleri yetkililere aktarmaktan ibarettir.

Vaktinin çoğunu okumaya ve yazmaya ayıran yazarın odası, zamanla devrin genç yazarlarının uğrak noktası hâline gelir. *Hizmet*'te çıkmış bir hikâyesinden tanıdığı Mehmet Rauf ve onun tanıştığı Hüseyin Siret, Rıza Tevfik ve Ahmet Rasim "*Hizmet* başmuharriri" ile görüşüp konuşmaktan büyük zevk alırlar. Bu çerçevede kendisi de Ahmet Mithat ve Recaizâde Ekrem gibi devrin büyük yazar ve şairlerini zaman zaman ziyaret etmektedir. Daha sonra sırasıyla Ali Ekrem, Ahmet İhsan, Hüseyin Cahit, Ahmet Hikmet, Saffeti Ziya, Tevfik Fikret ve Cenap Şahabettin'le tanışır. Böylece kısa zamanda ileride büyük bir edebî hareketi gerçekleştirecek olan Servet-i Fünun topluluğunun bütün önemli üyelerini tanımış olur. Bunlara Sarıyer, Cihangir, Gedikpaşa ve Nişantaşı'ndaki ikametleri sırasında edindiği yeni dostlar da eklenmektedir.

Halit Ziya İstanbul'a geldiğinde büyükle- rin tavsiyesine uyarak yazmamaya, böylece yazılarından gelecek muhtemel tehlikelerden -günkü devir İstibdat devridir- korunmaya karar vermişti. Ama bu kararını bir ay bile sürdürülemez. Yeni tanıştığı Ahmet İhsan, onu sahibi olduğu *Servet-i Fünun* dergisinde hikâyeler yazmaya kolayca ikna eder. Böylece bu yeni çevrede ilk yazısı -ki bu bir hikâyedir- *Servet-i Fünun*'da çıkar.²⁷ 1893 ve 1895 yıllarında bu dergide dördü telif, beşi çeviri olmak üzere dokuz hikâyeye yayımlayan yazar, 1894'ten itibaren de Alişanzâde İsmail Hakkı'nın çıkardığı *Mektep* dergisine yazılar vermeye başlar. Hatta hayatında geçirdiği ilk ve son soruşturma da burada çıkan Sanskrît edebiyatıyla ilgili bir makalesi²⁸ yüzünden olur. Bu yazı dolayısıyla saraya verilen ve kendisini materyalizmi yaymak istemekle

suçlayan bir jurnal dolayısıyla hakkında açılan soruşturmada suçsuz bulunur.

Belki de kendisini çok korkutan bu olay yüzünden rivet topluluğuna katıldığı 1896 Nisanına kadar pek fazla bir şey yayımlamayan yazar, vaktinin çoğunu eski eserlerini kitap hâline getirmeye ayırır. Böylece 1893'te *Nâkil*'in ilk cildiyle *Mebhasii'l-kâlf*, *Bukalemun-ı Kâmya*, *Hesap Oyunları* ve *Tuhfe-i Letaif*, 1894'te *Nâkil*'in ikinci, üçüncü ve dördüncü ciltleriyle *İlm-i Sîma* ve *Kanun ve Fenn-i Velâde*, 1895'te de *Ferdî ve Şürekâsı* kitap hâline gelir.

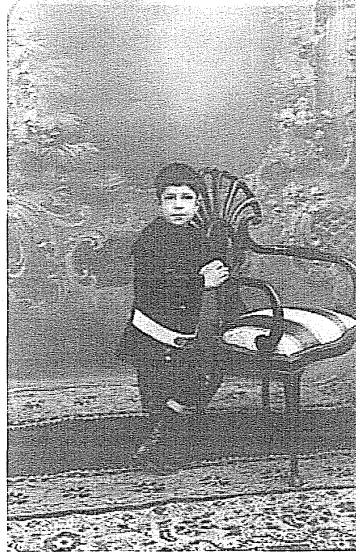
Tevfik Fikret, 1896 Şubatında *Servet-i Fünun* dergisinin idaresini ele alıp onu tamamen edebî bir şekilde ve Avrupaî mizanpajda çıkartmaya başladığında Halit Ziya, Recaizâde Mahmut Ekrem'in isteği üzerine daha ziyade bu dergide yazmaya karar verir. Yenilik taraflısı gençleri burada toplamak isteyen Ekrem'in girişimi zamanla genişler. Ali Ekrem, Ahmet Hikmet, Cenap Şahabettin ve Halit Ziya'nın arkasından Ahmet Reşit, Süleyman Nesip, Hüseyin Suat, Hüseyin Siret, Mehmet Rauf, Saffeti Ziya, Hüseyin Cahit ve Süleyman Nazif peş peşe dergide yazmaya başlarlar. Halit Ziya, böylece başlayan Servet-i Fünun veya Edebiyat-ı Cedide hareketinin zamanla en önemli isimlerinden birisi hâline gelir. Arka arkaya tefrika ettiği *Mai ve Sîyah* (4 Haziran 1896-8 Nisan 1897), *Aşk-ı Memnu* (9 Şubat 1899-7 Mayıs 1900) ve *Kırk Hayatlar* (23 Mayıs 1901-27 Şubat 1902, yarıda kesilmiş) romanları ona büyük bir ün kazandırır. Bu devrede dergide ayrıca bir kısmı çeviri olan 19 hikâyesi ve sekiz edebî makalesi çıkar.

Bu yeni edebî hareket dolayısıyla şiddetlenen ve edebiyat dünyasını ikiye bölen eskilik-yenilik tartışmalarına pek karışmayan yazarımız, başka yayın organlarında, özellikle gazetelerde de edebî eserler neşretmektedir. Aslında *Mai ve Sîyah*'ın yeni ve parlıtlı üslubunun gördüğü rağbet birçok gazete ve dergi sahibinin ondan yazı istemesine sebep olmaktadır. Ancak o, bunlar arasından tirajı daha

yüksek olan Ahmet Cevdet Bey'in *İkdam* ve Mihran Efendi'nin *Sabah* gazetelerini tercih eder; çünkü böylece daha geniş kitlelere hitap edebilecektir. Gerçekten de *İkdam*'da yayımlanan hikâyeleri onu geniş bir okuyucu kitlesine tanıtır. 1897 Ocak ayından itibaren burada 20 hikâyesi yayımlanan yazarın, aynı yılın Mart'ından itibaren yazmaya başladığı *Sabah*'ta 26 hikâyesi -ki bunlardan yazar hatıralarında nedense hiç söz etmez- çıkmıştır.²⁹

1897-1899 arasında *Servet-i Fünun*'un yanı sıra *İkdam* ve *Sabah*'ta düzenli bir şekilde hikâyeler yayımlayan yazarın bu tarihten sonra romanlarının tefrikası dışında hiçbir yerde yazmadığını görüyoruz. Bunun sebeplerinden birisi Reji'deki işlerinin artmış olmasıdır. Ayrıca Boer Savaşı sırasında İngiliz elçiliğine 1899 Kasım'ında verdikleri imzalı bir yazıyla İngilizleri bu savaşta desteklediklerini açıklayan bazı *Servet-i Fünun* yazarlarının ve İsmail Safa'nın sürgüne gönderilmesi onu korkutan bir olay olmuştur. Bu yıllarda zaten sansürün gazete ve dergiler üzerinde gittikçe ağırlaşan bir baskısı vardır. Hele son romanı *Kırk Hayatlar*'ın tefrikasına o kadar dikkat etmesine rağmen akla hayale gelmedik müdahaleler yapılması, yazarın sabır ve tahammülünü neredeyse tüketmiştir. Nitekim büyük bir bezginlik ve ümitsizlik içinde tefrikayı yarıda bırakır.³⁰ *Kırk Yıl*'da bu olayı anlatan satırlar bu yıllarda birçok yazarın yaşadığı psikolojiyi dile getirmesi bakımından önemlidir (2017: 482-483):

Bu tefrika bir yaza müsadifti. Ben de hasta çocuğumla meşgul olarak o yazı Büyükada'da geçiriyordum. Zaten memleketin havasından, hususî hayatımın içine zehrini aktarmaya başlayan bir mütekarrip matemin korkusundan, bir de başkaca sanat ve fikir dünyasının üzerine çöken şu kara buluttan öyle bezgin bir hâldeydim ki bir gün karşında delik deşik olmuş bir müsveddeyi neşredebilecek bir şekle çevirmek için uğraşırken birden durdum. Donuk bir beynin içinde

Bülent'in Çocukluğu

bir sorgu, sanki bulanık bir su içinde kırdanan bir mahlûk vardı. Ne için?

Evet, ne için uğraşmalıydı? Haydi uğraş!.. Evet, hayattan gaye budur diye bir inancın varsa ondan ayrılmamak için kendini zorla... Hatta belki de bu savaşın sonunda muvaffak olmak lezzetini de duy. Sonra?...Evet sonra ne olacaktı?

Bu sorgunun fütür içinde verilecek cevabını tahmin etmek zor değildir. Kalemimi kurgunluğumun olanca şiddetiyle kımızı kalemlerle çizilmiş olan bir fikranın ortasına sapladım. Kalem o fikrayı altındaki kâğıtları da delerek tahtaya geçip orada birkaç saniye, sanki can acısıyla sızlayarak tütredi. *Kırk Hayatlar*, orada böyle belinden saplanarak yaralayan bir hançerle vurulup kaldı, ta uzun senelerden sonra tekrar canlanıp dirilinceye kadar...

Zaten 1901 Ekiminde *Servet-i Fünun* dergisi Hüseyin Cahit'in bir makalesi³¹ yüzünden kapatılmış, tekrar yayına başladığı zaman da edebî hüviyetinden uzaklaşmış,

başta Tevfik Fikret olmak üzere bütün Servet-i Fünun yazarları derin bir suskunluğa gömülmüşlerdi.

Edebî hayatının en verimli ve başarılı yıllarını içine alan bu devrede yazarımız, yeni eserlerinden bir kısmının kitap hâlindeki neşirlerini de gerçekleştirmiştir. Böylece bu yıllarda hikâye alanında *Bu mıydı?* (1896), *Küçük Fıkralar I-III* (1897-1899), *Heyhat* (1898), *Bir Yazın Tarihi* (1900) ve *Solgun Demet* (1901); roman alanında da *Mai ve Siyah* (1898) ve *Aşk-ı Memnu* (1901) yayın dünyasına çıkarlar ve devrin gençlerinin büyük bir hayranlıkla okuduğu kitaplar hâline gelirler.

Öte yandan Halit Ziya, İstanbul'daki yazı hayatının bu ilk devresinde aile hayatında da kendisini çok sevindiren veya üzen olayları yaşar. İkinci çocuğu Sadun'u iki yaşında kaybettikten sonra 1893'te Hatice Bihin, 1896'da Güzin doğar. Ancak Güzin'i altı yaşındayken kaybeder (Uşaklıgil 2012: 357). Daha sonra da babası Hacı Halil Efendi vefat eder. Oğlu Sadun'un ölümünün acıları *Sabah* gazetesinde 1899 Ocak ayında yayımlanan "Kırık Oyuncak" hikâyesinde dolaylı şekilde dile getirilir. Güzin'in ölümü ve verdiği acılar bazı değişikliklerle *Kırık Hayatlar* romanına girmiştir. (Uşaklıgil 2017: 453). Bu ölümler yazı hayatının kesintiye uğramasının da sebepleri arasındadır. 1902'de ise kendisini daha sonra derin acılara gark edecek olan oğlu Halil Vedat'ın, 1904'te de ikinci oğlu Bülent'in dünyaya gelişinin sevincini yaşar.

Daha önceki yıllarda Sarıyer, Cihangir, Nişantaşı, Gedikpaşa ve Büyükkada gibi çeşitli yerlerde oturan aile, Tevfik Fikret'in Aşiyan'a taşınmasına benzer şekilde Yeşilköy'de alınan bir arsa üzerine yaptırılan yeni evlerine Mart 1905'te taşınır. Yazar burada artık II. Meşrutiyet'in ilânına kadar Reji'deki işleri dışında kalan vaktini dostlarıyla sohbet ederek ya da felsefi eserler okuyarak geçirir. Yazı yazmanın ve en önemlisi sansürle uğraşmanın sıkıntılarının

dan kurtulmuş ve âdeta ferahlamış bir hâlde Tevfik Fikret, Hüseyin Cahit, Mehmet Rauf ve diğer dostlarıyla bir araya gelir, neşeli sohbetler yaparlar. Bu eğlencelere Beyoğlu'ndaki opera ve operet kumpanyalarının oyunlarını da eklemek lazımdır. Halit Ziya çok sevdiği ve hiç kaçırmadığı bu temsillere, tıpkı babasının yaptığı gibi bazen kızı Hatice Bihin'i de götürmektedir.

Yazarımız Reji'deki görevi sırasında müdürlerin isteği üzerine buraya Türk memurlar alma işini de yürütmüştür. Eleman seçme işinde Galatasaray Sultanisi müdürü Abdurrahman Şeref'in de yardımcı olduğu bu seçim neticesinde Galatasaray ve yabancı dil öğreten diğer okullardan mezun olan Ahmet Haşim, Reşit Saffet, Hamdullah Suphi ve İzzet Melih gibi kabiliyetli gençler 1906'da Reji'ye alınır ve burada bir edebiyat çevresi oluştururlar. Halit Ziya, özellikle Ahmet Haşim sayesinde yeni edebiyat hareketlerini, bu arada Fransız sembolizminin önemli şairlerini tanıma fırsatını bulur (Uşaklıgil 2017: 489-497, 528).

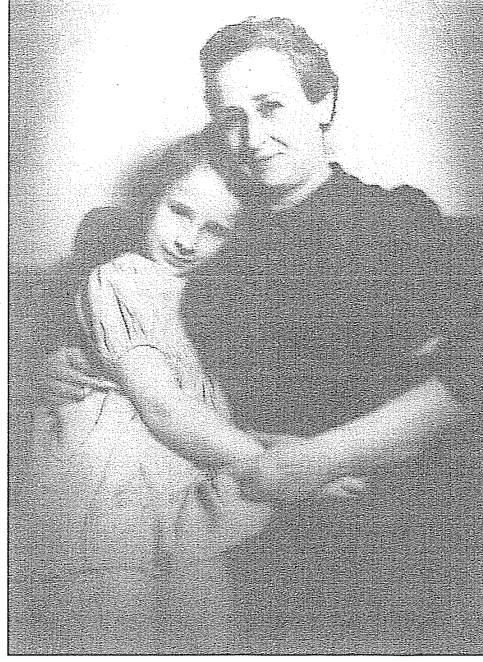
II. Meşrutiyet Dönemi ve Sonrası

Sultan II. Abdülhamit'in İstibdat Dönemi'nden sonra 23 Temmuz 1908'de II. Meşrutiyet'in ilân edilmesi, Halit Ziya'nın hayatında açılan yeni ve çok aktif bir devrenin başlangıcı olur. İlk birkaç yılında oldukça hür bir havanın estiği bu çalkantılı ve felâketli devrede o, altı buçuk yıl süren bir suskunluktan sonra büyük bir şevkle yeniden yazı hayatına atılırken, bir taraftan da tayin edildiği yeni görevler dolayısıyla memuriyet hayatında gitgide yükselir ve toplumda daha fazla tanınan itibarlı bir isim hâline gelir. Bu devrede yaptığı birçok yurt içi ve yurt dışı gezi dolayısıyla da hem ülkeyi hem Avrupa'yı yakından tanımak ve zengin bir insan tecrübesine sahip olmak imkânını bulur.

On beş yılını doldurduğu Reji Muhaberrat-ı Türkiye ve Tercüme Kalemi müdürlüğünden sonra 1908 Ağustos'unda Reji komiserliğine tayin edilir ve çok iyi tanıdığı kurumda hükümeti temsil etmeye başlar. Yerine geçtiği Ali Cevat Beyle "mabeyn-i hümayun başkıtabeti"nde de halef-selef olacaklardır.³² Fazla bir yükü olmayan bu temsil görevi kendisini zaman bakımından çok rahatlatmıştır.

Reji komiserliğine devam ederken Maarif Nezaretinin bir tebliği ile Darülfünun-ı Osmanî'de 16 Kasım 1908'de "tarih-i edebiyat", 25 Ocak 1909'da da "edebiyat-ı Türkiye" derslerinin muallimliğine tayin edilir (Selçuk 2010: 54). Gazetelerde Darülfünun'a bu ilk tayiniyle ilgili olarak hiçbir haber yer almamakla birlikte, Darülfünun Edebiyat Şubesi öğrencileri *Sabah* gazetesine gönderdikleri bir talep yazısında³³ üniversitenin çalışma saatlerinde ve kendi bölümlerinin ders programında ıslahat istemişler, ayrıca şubeye ehliyetli muallimlerin tayin edilmesi için bazı kişilerin isimlerini vermişler; Velet Çelebi, Ahmet Mithat Efendi, Ahmet Rasim Efendi, Abdurrahman Şeref Bey gibi ilim ve fikir adamlarının yanı sıra "tarih-i edebiyat-ı umumiye" dersi için de Halit Ziya Bey'i talep etmişlerdi. Başbakanlık Osmanlı Arşivindeki belgelere bakılırsa Maarif Nezareti öğrencilerin hocalar konusundaki isteklerinin çoğunu yerine getirmişti (Selçuk 2010: 54). Ancak hatıralarında (2017: 530-531) yazar, Maarif Nezareti tarafından kendisine verilen dersi farklı şekilde "tarih-i edebiyat-ı Garbiye" olarak bildirmekte ve kısa bir süre sonra da *Tanin* başyazarı Hüseyin Cahit'in (Yalçın) uhdesinde bulunan "hikmet-i bedayi" (estetik) dersini üstlendiğini söylemektedir. Anlaşılacağına göre göreve başladıktan sonra muallimler meclisinde bu dersleri vermesi uygun görülüyordu.

Böylece o, İzmir'de bıraktığı hocalık hayatına daha yüksek bir eğitim kurumun-

Bihin Uşaklıgil ve kızı Ayşe

da yeniden dönmüş olur. Bununla birlikte Darülfünun'daki bu ilk görevi, 28 Nisan 1909'da V. Mehmet Reşat'ın mabeyn başkâtipliğine tayini dolayısıyla yaklaşık altı ay sürmüştür. Yazar hatıralarında kısa süren bu çalışma döneminin pek verimli geçmediğini söyler (2017: 531-532):

Darülfünun'da 31 Mart'a kadar devam eden bu ilk müderrislik devresinde büyük bir iş gördüğüme zâhip değilim. O zaman talebemde de iyi bir hatıra bıraktığıma pek inanmıyorum. Asıl müderrislik hayatım -ki pek uzun ve dolgun geçmiştir- yıllardan ve türlü türlü inkılaplardan sonra vukua gelmiştir.

II. Meşrutiyet'le birlikte birdenbire canlanan fikir ve edebiyat hayatının serbest

ortamı Halit Ziya'yı da kendine çekmekte gecikmemiştir. Her gün yeni bir gazete veya derginin çıktığı, yüzlerce yeni imzanın görüldüğü bu dönemde kendini hürriyet havasının cazibesine kapturan yazarımız heyecanla kaleme sarılır ve birçok gazete ve dergiye yazılar gönderir. Hatıralarında bu durumu şöyle anlatıyor (2017: 535):

Sonra birden yazı yazmak imkânı en geniş bir ölçüde ele geçince kendimi bu hürriyet zevkine salverdim. Temmuz'dan Mart sonuna kadar hayatımın en mebzul yazılarını yazdım. Gazetelere, mecmualara müsvedde yağdırdım. Neler neler yazdım! Bunların hiçbirini benimle münasebeti olan şeyler değildi.

Bu dönemdeki ilk yazısı Meşrutiyet'in ilânının haftasında *Sabah* gazetesinde çıkar. Bu bir siyasi makaledir.³⁴ Burada 1909 Mart'ına kadar siyasi, sosyal ve kültürel konularda yetmişe yakın makalesi yayımlanır. Bundan daha da önemli olarak aynı gazetede *Nesli Ahir* adını verdiği son büyük romanı tefrika edilmeğe başlanır. Ancak o günlerde yaşanan siyasi istikrarsızlık ve 31 Mart Olayı'nı hazırlayan olaylar sebebiyle günü gününe yazılan roman bütünlükten uzak, dağınık bir şekil alır. Onun Mehmet Rauf'un çıkardığı *Mehasin* dergisinde de 1908 Eylül'ünden itibaren yazdığı bazı yazıları ve *Valide Mektupları* adlı bir büyük hikâyesi vardır. Bunlardan başka Sami Paşazade Sezai'nin çıkardığı *Şura-yı Ümmet*'te ve Servet-i Fünun topluluğundan dostları Tevfik Fikret'le Hüseyin Cahit'in çıkardığı *Tanin* gazetesinde de makale ve hikâyeleri çıkar. *Musavver Muhit* ve *Servet-i Fünun* dergilerinde çıkan hikâye ve makaleler de bunlara eklenmelidir. Mehmet Rauf, bu yazı devresinden bahsederken (1330/1914: 136) haklı olarak "10 Temmuz'dan Hareket Ordusunun İstanbul'a dahilüne kadar geçen dokuz ay zarfında dokuz senelik yazı yazmıştır" demektedir.

Yazar bu geniş yazı faaliyetinin yanı sıra devrin kültür ve sanat hareketlerine de ka-

tmaktan geri durmamaktadır. II. Meşrutiyet'in ilânıyla birlikte canlanan tiyatro faaliyetleri cümlesinden olarak 1908 Kasım'ında Rezaizade Mahmut Ekrem ve müze müdürü Hamdi Bey'in gayretleriyle kurulan Sahne-i Osmani'nin edebî heyet üyeleri arasında Cennap Şahabettin, Hüseyin Cahit ve Mehmet Rauf'la birlikte o da vardır. Hatta Mehmet Rauf bu çalışmalar sırasında 1325/1909'da yazarın *Ferdî ve Şürekâsı* romanını tiyatrodan oynamak üzere üç perdelik bir oyun hâline getirmiştir. Ancak devrin umulmadık ve hızlı bir şekilde gelişen olayları yüzünden Sahne-i Osmani fazla yaşayamaz (Yalçın 1985: 28-30). *Ferdî ve Şürekâsı*'nın oynanma imkânı da ortadan kalkar. Ancak onun tiyatroya ilgisi sonraki yıllarda da devam edecektir.

Tanık Zafer Tunaya (1984: 415), Yusuf Akçura'nın *Türk Yılı 1928* adlı eserine dayanarak Türkçedeki yabancı unsurları tasfiye etmek gayesiyle 1908 Aralık ayında kurulan Türk Derneği'nin üyeleri arasında Halit Ziya'nın da bulunduğunu söylemekle birlikte bu bilgi, muhtemelen bir yanlış anlamadan kaynaklanmıştır.³⁵ Yusuf Akçura, kitabında Halit Ziya'nın derneğe üye olmadığını, sadece maddî yardımda bulunduğunu söyler (Akçuraoğlu Yusuf 1928: 436): "Prens Sait Paşa, merhum Köse Raif Paşa, Halit Ziya Bey gibi zamanın bazı rical-i devleti aza olmaksızın muavenet-i nakdiyede bulunmuşlardır." Zaten derneğin İstanbul ve diğer merkezlerdeki şubelerinin kurucu ve üye listelerinde yazarın adı bulunmamaktadır (Okay 2006: 114-115, 179-180). Halit Ziya bu sıralarda yazdığı bir yazıda da (1324/1908: 83, 86-87) Türk yazı ve edebiyat dilinin geliştirilmesinde dilimizin kendi kaynaklarından olduğu gibi Arapça, Farsça ve benzeri diğer yabancı kaynaklardan da yararlanmak gerektiğini söyleyerek derneğin tasfiyecî tutumuna karşı çıkmıştır.

Yazı ve hocalık hayatıyla birlikte kültürel sahadaki bütün bu faaliyetler, onun Meşrutiyet padişahı V. Mehmet Reşat'a mabeyn başkâtibi olmasıyla bir süre için kesintiye uğrayacak-

tır. İttihatçı kadro 31 Mart Vakası'nı (13 Nisan 1909) fırsat bilerek memleketi 33 yıl hükmetmiş olan Sultan Abdülhamit'i tahttan indirip yerine kardeşi Mehmet Reşat'ı geçirdikten sonra maiyetinde kendine yakın bildiği kişileri görevlendirmek ister. 31 Mart olayından kısa bir süre önce Emrullah Efendi vastasıyla İttihat ve Terakki Cemiyetine resmen girmiş olan (Uşaklıgil 2017: 545-546) ve o devirde herkes gibi Cemiyet'e ümitle bağlanan Halit Ziya, Cemiyet'in teklifiyle yeni saraya başkâtip olarak 1909 Nisan sonunda tayin edilir.³⁶ Büyükkada'daki ikametinde dost olduğu Lütfi Sinavi de kendisiyle birlikte başmaBey'incilik görevine tayin edilmiştir.

Halit Ziya'nın bu göreve getirilmesinde şüphesiz ki yeni hükümette bulunan Şura-yı Devlet reisi Köse Raif Paşa'nın rolü vardır (Türkgeldi 1984: 35). Başkâtip ve başmaBey'incinin buradaki görevi, sarayı Meşrutiyet prensiplerine uygun bir şekilde yeni bir düzene sokmak, daha da önemlisi padişahın İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ve hükümetin emellerini ve faaliyetlerini engelleyebilecek müdahalelerinin önüne geçebilmektir (Uşaklıgil 2017: 553-554). Halit Ziya kendine büyük bir itibar sağlayan başkâtiplik görevinde 1912 Temmuzuna kadar çalışır. Yeni padişahla başkâtipi arasında kısa sürede sıcak ve samimi bir ilişki kurulur.

Bu görev dolayısıyla Darülfünun'daki hocalığınan ayrılan ve "tarih-i edebiyat-ı Garbiye" dersini vekâleten Ahmet Hikmet'e (Müftüoğlu) ve "hikmet-i bedayi" dersini de Hamdullah Suphi'ye (Tanrıöver) bırakan, gazete ve dergilere yazı yazmayı da pek uygun görmeyen Halit Ziya, saray ve devlet kurumları arasındaki resmî yazışmaları yapmanın yanı sıra padişahın selâmlık merasimlerinde görevlerini yerine getirir, onunla birlikte yurt içi gezilere çıkar. Sultan Reşat'ın Arnavutluk olayları dolayısıyla 5-26 Haziran 1911 tarihlerinde yaptığı bir Arnavutluk gezisi dolayısıyla gene onun emriyle, Selanik'te oturmaya memur edilen II. Abdülhamit'le

görüşür. Bu görüşmeden, vaktiyle o kadar korktuğu, bütün kötülüklerin kaynağı saydığı eski padişah hakkında olumlu izlenimlerle ayrılır (Uşaklıgil 2019: 266-273).

Başkâtipliği sırasında onun kısa süren bir ayan üyeliği de vardır. Başkâtipini çok seven Sultan Reşat, daha fazla emekli maaşı alabilmesini sağlamak için vefat eden Sami Paşa'nın yerine onu Meclis-i Ayan üyesi yapmıştır. İtalyanların Trablusgarb'a girmesinden ve İbrahim Hakkı Paşa hükümetinin düşmesinden hemen sonra padişahın 1 Teşrinievvel 1327/14 Ekim 1911 tarihli iradesiyle gerçekleşen bu tayin, basında büyük gürültülere yol açar. Trablusgarb Savaşı konusunda büyük bir gaffet gösteren İbrahim Hakkı Paşa hükümetine ve hükümetin gerisindeki İttihatçılara dış bileyen İtilafçılar, Ayan'ın Hüseyin Hilmi Paşa ve Damat Ferit Paşa gibi nüfuzlu üyeleri ve muhalif basın iki görevin bir kişide toplanamayacağını, bir devlet memurunun aynı zamanda kanun yapan parlamentonun üyesi olamayacağını ileri sürerek şiddetli bir eleştiri kampanyası başlatırlar. Tayini sadece yeni sadrazam Sait Paşa savunmaktadır. Tayinden haberi olmayan Cemiyet ve Cemiyet basını da bu konuda nasıl bir tutum takınacağını bilememektedir. Böylece hiç istemediği hâlde kendisini bir anda İttihatçı-İtilafçı çekişmesinin ortasında bulan Halit Ziya, Cemiyet'in isteğinin aksine Sultan'a verdiği 5 Teşrinisani 1327/18 Kasım 1911 tarihli bir dilekçe ile istifa edip Ayan'dan çekilerek bu siyasi tartışmaya son verir. Böylece 14 Ekim 1911'de tayin edildiği Meclis-i Ayan'dan 35 gün sonra ayrılmış olur (Uşaklıgil 2019: 309-323; Polat 2020: 515-528). Ancak saraydaki görevinde de artık eskisi kadar rahat değildir. Artan iç ve dış karışıklıklar ve İtilafçıların İttihat ve Terakki hükümetlerine muhalefetinin şiddetlenmesi yüzünden Sait Paşa hükümeti istifa eder ve yerine gelen Ahmet Muhtar Paşa başkanlığındaki "Büyük Kabine", onu İttihatçıların adamı olarak gördüğü için 29 Temmuz 1912'de başkâtiplik

görevinden alır. *Sabah* gazetesi bu haberi şöyle verir: “BaşmaBey’inci Lütfi Bey ile başkâtip Halit Ziya Bey’in memuriyetlerinden af buyurulmuş oldukları dün akşam geç vakit haber alınmıştır.” Halit Ziya başkâtiplik görevini, yerine getirilen Dâhiliye Nezaret-i müsteşarı Ali Fuat’a (Türk geldi) teslim ettikten sonra makamu dolayısıyla kendine tahsis edilmiş olan Nişantaşı’ndaki konağı da tahliye eder.³⁷

Halit Ziya, bu günlerde ordudaki İttihatçı muhalifi Halaskâr Zabitan Grub’undan da tehdit mektupları almaktadır. Bütün bu olanlara engel olacak gücü kendinde bulamayan Mehmet Reşat, çok sevdiği başkâtipi için “ceyb-i hümayun”dan maaş bağlatmak suretiyle maddi sıkıntısını hafifletmekten başka bir şey yapamamıştır.

1909 Nisan’ı ile 1912 Temmuz’u arasında üç yıl üç ay devam eden ve kendisine çok zengin bir insan tecrübesi kazandıran³⁸ başkâtiplik görevinden yaklaşık iki ay sonra yazar, Darülfünun’daki derslerine ve yazı hayatına yeniden döner. Sabık Maarif nazırı Emrullah Efendi’nin görüşleri doğrultusunda yeni bir şekilde düzenlenen Darülfünun Edebiyat Şubesine onunla birlikte Ferit (Kam) ve Faik Reşat gibi hocaların tayin haberi *Sabah* gazetesinde şöyle verilir.³⁹

Darülfünun-ı Osmanî Ulum-ı Şer’iyye ve Edebiyat şubeleri için meclis-i muallimîn kararıyla şubât-ı mezkûre müdürüyeti tarafından icrasına lüzum gösterilen teşkilat mucibince Maarif Nezaret-i celilesince tarih-i edebiyat-ı Garbiyye muallimliğine mabeyn-i hümayun başkâtip-i sâbıkı Halit Ziya Bey ve tarih-i Osmanî muallimliğine Efdaleddin ve edebiyat-ı Türkiye muallimi olup Cezayir-i Bahr-i Sefid vilâyeti valiliğine tayin olunan Ali Ekrem Bey’den münhal mezkûr muallimliğe Ferit ve Peşte başşehbenderliğine tayini hasebiyle tarih-i edebiyat muallimi Ahmet Hikmet Bey’den münhal kalan ders-i mezkûr muallimliğine Faik Reşat ve Efdaleddin Bey’in tarih-i Osmanî

muallimliğine nakli mülabesesiyle uhdesinden alınan coğrafya muallimliğine de Vefa İdadisi müdürü Saffet Bey’in tayin edildikleri müstahberdir.

Böylece Darülfünun’a ilk tayini sırasında Ahmet Hikmet Bey’e vekâleten bıraktığı “tarih-i edebiyat-ı Garbiye” dersini tekrar üstlenen, hikmet-i bedayi dersini de eskiden olduğu gibi yine Hamdullah Suphi Bey’e bırakan yazar (Uşaklıgil 2019: 384), burada Almanya’dan getirilen ve yeni tayin edilen hocaların yanı sıra Ziya Gökalp, Cenap Şahabettin, Ali Ekrem, Ziya Gökalp, Fuat Köprülü, Necmettin Sadık, Hüseyin Daniş ve Ali Muzaffer gibi ünlü isimlerle birlikte 1915 yılı ortalarına kadar aktif şekilde çalışır. Ancak devletin I. Dünya Savaşı’na girmesinden sonra askere alınmaları dolayısıyla öğrencilerin gitgide azalması ve yurt dışı gezileri dolayısıyla dersler büyük ölçüde aksamıştır. Bu ikinci hocalık devresinde yazar, 1917 ve 1918 yıllarında iki defa olmak üzere “meclis-i müderrisin” reisliğine seçilir. Onun Dönemi’nde Edebiyat Şubesi veya fakültesi en tafsilâtlı ders programını hazırlamış ve uygulamaya geçirmiştir (Selçuk 2010: 80, 373).

Halit Ziya’nın Darülfünun’da aktif şekilde çalıştığı yıllarda Batı edebiyatları tarihine dair verdiği dersler 1913-1915 arasında öğrenciler için ders notları hâlinde basılmıştır. *Tarih-i Edebiyat-ı Garbiye’den Fransa Edebiyatı Dersleri*, *Tarih-i Edebiyat-ı Garbiye. Kısm-ı Sanî: İspanyol Edebiyatı, Alman Edebiyatı Tarihi, Yunan Tarih-i Edebiyatı ve Latin Tarih-i Edebiyatı* başlıklarıyla basılan bu kitaplar, onun yazı hayatının başında İzmir’de başladığı dünya edebiyatı tarihi yazma idealinin bir devamıdır.

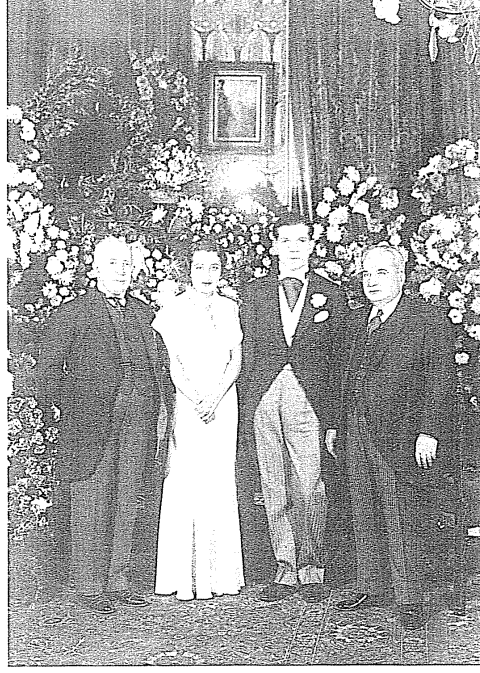
Mabeyn başkâtipliğinden ayrıldıktan sonra gazetelerde yeniden yazmaya başlayan Halit Ziya’nın yazılarını çoğunlukla *Servet-i Fünun*’dan dostu Hüseyin Cahit’in *Tanin*’in de görürüz. Birkaç hikâye dışında bunlar, daha ziyade Balkan Savaşı’nın getirdiği felâ-

ketlere ait duygu ve düşüncelerini dile getiren makaleler ile dış ülkelere yaptığı gezilere dair yazılardır. Bunların dışında 1913-1914 yıllarında Şehbal dergisinde de "Hatırat ve Tahassüsâtın" genel başlığı altında bazı hatıra ve gezi yazıları yayımlanmıştır.

Darülfünun'da çalıştığı sıralarda Halit Ziya, bir taraftan da uzun yıllar çalıştığı Reji'nin yeni şekli olan Tütün İnhisarı Şirketi'nde idare meclisi reisliğine tayin edilmiştir (Uşaklıgil 2014: 677). Yine Darülfünun'daki hocalığı sırasında Cemiyet-i Umumiye-i Belediye ve Meclis-i Umumi-i Vilâyet gibi İstanbul şehrine ait idari kurullarda üye olarak bulunur, bakanlıkların kurduğu komisyonlarda çalışır. Nitekim Batının gelişmiş dillerinde kullanılan bilim terim ve deyimlerine "kendi lisanımızdan", yani Osmanlıcadan karşılıklar bulmak ve zamanla bir terimler sözlüğü meydana getirmek için Maarif Nezareti tarafından 1913'te oluşturulan, ancak I. Dünya Savaşı dolayısıyla uzun süre çalışamayan "İstilahat-ı İlmîyye Encümeni"nde birçok Darülfünun muallimiyle birlikte üye olarak o da vardır. Encümen bu çalışmalarını sırasında Batı dillerinden çevirdiği bazı felsefe ve güzel sanatlar terimlerini 1914 ve 1915 yıllarında yayımlar (Uçman 1999: 207-209).

Bundan başka 1914 Kasım'ında kurulan Darülbeydi'nin edebî heyet üyeleri arasında Hüseyin Rahmi, Cenap Şahabettin, İzzet Melih ve Müftü Ratip'in yanı sıra Halit Ziya da bulunmaktadır (Nutku 1969: 28). Çocukluğundan beri tiyatroyla yakından ilgilenen yazar, II. Meşrutiyet ve Cumhuriyet dönemlerinde burada oynamak üzere biri telif, ikisi uyarılma -yazarın kullandığı terimle söyleyerek "tatbik", üç tiyatro eseri yazar. *Fürûzan*, *Fare* ve *Kâbus* adlarını taşıyan bu eserler, Darülbeydi'nin Tepebaşı Sahnesi'nde sırasıyla 1918 yılı Şubat ve Haziran'ında oynandıktan sonra kitap hâlinde basılmıştır.

Yazarın Darülfünun müderrisliğinden ayrılması, Mütareke Dönemi'nde Damat

Ferit Paşa'nın ilk hükümetinde Maarif nazırı olarak bulunan Ali Kemal'in Darülfünun'u yeniden düzenleme ve bu kurumda "tensikat" (kadro düzenlemesi veya ayıklaması) yapma amacıyla 22 Mart 1919 tarihinde hükümete kabul ettirdiği bir kararname sonucunda olmuştur. Bu kararnameyle İnas Darülfünunu hakkında bazı kararlar alınmış, Darülfünun'da okutulan derslerin bir kısmı kaldırılmış, hocalar arasında da geniş bir tensikat yapılarak yirmiden fazla müderris kadro haricine çıkarılmıştır. Bunların arasında o sırada izinli olarak Almanya'da bulunan Halit Ziya da bulunmaktadır. Kadro harici bırakılan diğer tanınmış ilim ve fikir adamları arasında İtihatçılara çok yakın olan Ziya Gökalp, Ahmet Ağaoğlu ve Hamdullah Suphi gibi

Halit Ziya Uşaklıgil, Leyla - Bülent Uşaklıgil, Yunus Nadi

Zeyneb
Uşaklıgil
Yeşilköy'de

ünlü isimler vardır (Selçuk 2010: 235-237): “Tensikat”ta II. Meşrutiyet Dönemi’nde ortaya çıkan ve uzun süre devam eden İttihatçı-İtilafçı çekişmesinin önemli bir rolü olduğu şüphesizdir.

Sabah gazetesinde yer alan “Darülfünun İslahatı” başlıklı haber-yazıdan anlaşılacağına göre (nr. 10544, 24 Mart 1919) Halit Ziya’nın üzerindeki “tarih-i edebiyat-ı Garbiye” dersi Yahya Kemal’e havale edilmiştir.

Halit Ziya, Balkan ve I. Dünya Savaşlarının cereyan ettiği yıllarda hastalık, resmî görev veya başka vesilelerle sık sık yurt dışına çıkmış ve yaptığı gezilerin bazıları oldukça uzun sürmüştür. Bu gezilerin ilki Balkan Savaşıyla ilgilidir. Babıalî Baskını sonrasında iktidara gelen İttihat ve Terakki hükümeti, Balkan Savaşıyla ilgili olarak

yapılacak anlaşmalar sırasında Fransız hükümeti ve kamuoyundaki Türk aleyhtarını havayı dağıtmak amacıyla onu mart 1913’te Paris’e gönderir. Başka bir görevi de kredi almak için Paris’e gelecek olan Maliye Nazırı Cavit Bey’in işini kolaylaştıracak uygun bir zemin hazırlamaktır. Burada devlet adamları, gazeteci ve edebiyatçılarla çeşitli görüşmeler yapan yazar, yerleşmiş kanaatleri değiştirmekte başarılı olamaz ve Edirne’nin Bulgarlardan geri alındığı tarihte (21 Temmuz 1913) İstanbul’a döner (Uşaklıgil 2019: 373-379). 1913 Ekiminde de Bulgaristan ve Sırbistan’la yapılacak anlaşmalara uygun bir zemin hazırlamak gayesiyle gene hükümet tarafından Bükreş’e gönderilir. Yirmi gün süren temaslarının sonuçlarını dönüşünde hükümete rapor eder.

1914 yazında ise kendisini öteden beri rahatsız eden karaciğer sancıları dolayısıyla padişahın da maddî yardımlarıyla tedavi için Viyana’ya, oradan da kaplıcalarıyla tanınan bugünkü Çekoslovakya’nın Karlsbad şehrine gider. Gezi programını genişleterek bu vesileyle orta Avrupa’nın birçok şehrini görmek imkânını bulur. Hatta 21 Haziran 1914’te vuku bulan ve I. Dünya Savaşı’nu başlatan Sarayboşna suikastına bile aldırılmayarak Karlsbad’dan İsviçre ve Fransa’ya geçer. Ancak savaşın şiddetlenmesi onu aynı yılın Ağustos ayında İstanbul’a dönmek zorunda bırakır (Uşaklıgil 2019: 388-402).

Osmanlı devletinin fiilen savaşa girdiği 1914 Kasım’ından sonraki tarihlerde yazarmız daha uzun süren iki geziye çıkacaktır. Zaten ders verdiği Darülfünun’da askere alınmaları sebebiyle öğrenci sayısı da fevkalâde azalmıştır. Neticede Sait Halim Paşa başkanlığındaki İttihat ve Terakki hükümeti birçok şair ve yazara yaptığı gibi onu da 1915 Temmuz’unda Almanya’da bir inceleme gezisine gönderir. Yazarın Darülfünun’dan izin alarak çıktığı bu gezi hakkında *Tanin*’de şu açıklamalar yapılır:⁴⁰

Darülfünun-ı Osmanî tarih-i edebiyat-ı Garbiyye muallimi Uşakîzade Halit Ziya Beyefendi, taraf-ı hükümet-i seniyyeden Almanya'da bir seyahat-i tedkikiye icrasına memur edilmiştir. Ahval-i hâzıra ve mesâil-i siyasiye ile kat'iyen münasebetdar olmayan bu seyahatten maksad, Almanya'nın gerek hayat-ı fikir ve sanat gerek bedayi-i tabiat ve medeniyet nokta-i nazarından bir ehemmiyet-i mahsusa irâe eden şehirlerinde vâsi bir cevelan icrasıyla mukadderât-ı âtiye-i vatanın revâbit-ı müşeyyede ve samimiyye ile merbut olduğu bu memleketi mevcudiyet-i sanatkârane ve mütefenninânesinde, teşkilat-ı iktisadiye ve ictimaiyesinde görüp tanıtmaktan ibarettir. Edîb-i muallimin bu vazifeyi deruhdeye en selâhiyetdar bir şahsiyet olduğunda şübhe yoktur. Sahamın vüs'atine, şumulünün servetine nazaran bu uzun cevelandan zengin bir silsile-i âsâra sermaye olacak derecede intibaât ve teessürât ile avdeti muhakkak olan Halit Ziya Beyefendi bilâhare vücuda getirecekleri kitaplardan başkaca seyahatin esna-yı icrasında tahassüsât ve müşahedâtтан мüterekkip mektuplar göndereceklerdir. İlk imtiyaz-ı neşri *Tanin*'e mev'ûd olan bu "Almanya Mektupları" bilâhare ilave edilecek tesâvir ile müzeyyen olarak Maarif Nezaret-i Celilesince cild hâlinde tab ettirilecektir.

Karısı Memnune Hanım'la oğulları Halil Vedat ve Bülent'i alarak çıktığı gezi, 1915 Temmuz'undan 1916 Mart'ına kadar sekiz ay sürer ve özellikle çocuklar için çok aydınlatıcı ve yararlı olur. Okulların öğretime başlaması dolayısıyla anne ve çocuklar üç ay sonra İstanbul'a dönerler. Almanya'nın elli beş şehri dolaşan Uşakîzâde ailesi fabrikaları, okulları ve müzeleri ziyaret eder; tiyatro ve konserlerde geçen gecelerde de Alman sanat hayatını daha yakından tanımak fırsatını bulur. Yazar bu geziye ait izlenimlerini, bir kısmını Almanya'dan göndermek suretiyle *Tanin* gazetesinde "Almanya Mektupları" ve

"Alman Hayatı" başlıklı seri yazılarda yayımlamıştır. Ancak "Almanya Mektupları" yayımlanırken birtakım eleştiriler gelir. Bu ülke için okurlara bir kılavuz olması amacıyla "süsten ve tekellüften uzak" -asında bugüne göre pek de sade olmayan- bir dille yazdığı bu mektupları, bazı dostları ve okurları kendisine yakıştıramazlar; ondan roman ve hikâyelerindeki üslubu beklerler. O da bu eleştiriler yüzünden mektupların bir kısmını gazeteye göndermekten vazgeçer (Uşaklıgil 2019: 416-417).⁴¹

İkinci gezi gene Almanya'ya, ancak bu sefer şahsî bir sebeple, yani oğlu Halil Vedat'ın üniversite tahsili sırasında yanında bulunmak için yapılmıştır. Yazar, I. Dünya Savaşı'nın sona yaklaşmak üzere olduğu 1918 yazında Galatasaray Sultani'sini bitirmiş olan oğlu Vedat'ı ve üç yeğenini, Uşakîzade Muammer Bey'in iki oğullarıyla diğer bir yeğenini, alarak Almanya'ya gelir. Vedat'ı, yaşı tutmamakla birlikte Alman dostlarının yardımıyla maliye ve ekonomi okuması için Berlin Üniversitesine, diğer yeğenlerini de Dresden ve Leipzig'de başka okullara yerleştirir. Ancak 1918 Kasım'ında Almanya'nın İngiltere ve Fransa'yla mütareke yapmak zorunda kalması üzerine tahsil şartlarının giderek zorlaşması onu başka çareler aramaya zorlar. Vedat'ı İsviçre'de Bern Üniversitesine naklettirir. Bununla birlikte durum daha da kötüleşince tahsile devam imkânı bulunamaz ve baba-oğul, büyük zorluklarla 1919 yazı sonunda İstanbul'a dönmek zorunda kalırlar. Almanya ve İsviçre'de 14 ay süren ve oldukça masraflı olan bu tahsil süreci sırasında yazar, "faal bir üyesi bulunduğu" Türk-Alman dostluk teşkilatına mensup nüfuzlu kişilerin, elçilik mensuplarının ve yabancı dostlarının büyük yardımını görmüş, hatta bu konuda kendisine savaşın sonunda Almanya'ya kaçmış olan Talat Paşa bile yardımcı olmuştur (Uşaklıgil 2012: 61-125).

Halit Ziya, İzmir'in işgalinden birkaç ay sonra İsviçre'den İstanbul'a döndüğünde Anadolu'da Millî Mücadele başlamıştı. Bu arada Darülfünun'daki görevinden uzaklaştırılmış olmakla birlikte Tütün İnhisar Şirketi'ndeki idare meclisi başkanlığıyla belediye meclisindeki görevleri devam etmektedir.

Millî Mücadele'nin ilk zamanlarında gazete ve dergilerde yazmayan Halit Ziya'nın bu dönemdeki yazıları 1921 haziranından itibaren Ahmet Cevdet'in İkdam ve Ali Kemal'in *Peşam-ı Sabah* gazetelerinde çıkmıştır. İkdam'da 1921 Haziran'ından itibaren yayımlanan çoğu dil ve edebiyatla ilgili yirmi makalesinden sonra *Peşam-ı Sabah*'ta da Ocak-Mart 1922 tarihleri arasında on sekiz hikâye ve makalesi yayımlanır. *Vakit* gazetesinde ise 1922 Mart'ından itibaren birkaç makalesinin yanı sıra daha önce yanda bıraktığı *Kırk Hayatlar*'ı tefrika edilmeye başlanmıştır.

II. Meşrutiyet ve Mütareke dönemlerindeki yazı hayatı, görevleri ve gezileri dolayısıyla muhtelif kesintilere uğrayan yazarın, yayımlanan kitaplarında da sayı itibarıyla bir azalma vardır. II. Meşrutiyet'in ilanından Cumhuriyet'in ilânına kadar olan devrede ilkin Batı edebiyatları tarihine dair ders notları, ikisi taş basma olarak beş kitap hâlinde yayımlanır: *Tarih-i Edebiyat-ı Garbiyeden Fransa Edebiyatı Dersleri*, *Tarih-i Edebiyat-ı Garbiye: İspanyol Edebiyatı* (1913), *Alman Edebiyatı Tarihi* (1914), *Yunan Tarih-i Edebiyatı*, *Latin Tarih-i Edebiyatı* (1915). Bunlardan başka *Bir Şiir-i Hayal* (1914), *Sepette Bulunmuş* (1920) ve *Bir Hikâye-i Sevda* (1922) adlı hikâye kitapları çıkar. *Fürûzan* ve *Kâbus* adlı tiyatro kitapları da Darülbeyaz'da sahnelendikten sonra 1918 yılında kitaplaşır. Gene bu devrede önceki tarihlerde İkdam ve *Tanin*'de yayımlanmış "Beyaz Şemsiye", "İzdivac-ı Mütâyemin" ve "Mayıs Pazarı" başlıklı hikâyeleri başka yazarların birer hikâyesi ile birlikte muhtemelen 1920'de birer kitapçık hâlinde yeniden yayımlanmıştır.⁴²

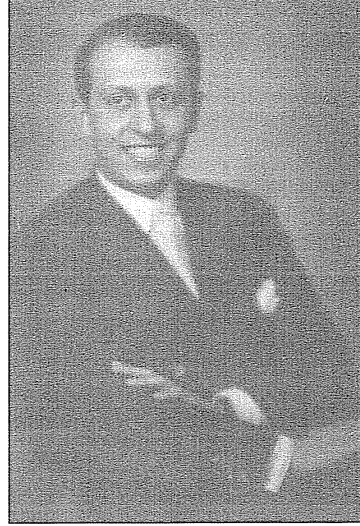
Cumhuriyet Dönemi ve Ölümü

Cumhuriyet Dönemi Halit Ziya Uşaklıgil'in devlet memuriyetindeki aktif görevlerinin sona erdiği, ama buna karşılık yazı hayatının daha canlandığı ve süreklilik gösterdiği bir dönemdir. Bu devrede Yeşilköy'deki köşküne çekilen yazar vaktinin çoğunu okuyarak, bahçesindeki Latince isimli çiçekleriyle uğraşarak geçirir. Bununla beraber Cumhuriyet Dönemi'nde hükümete intikal etmiş olan İnhisar Şirketi'ndeki idare meclisi başkanlığı ile Cemiyet-i Umumiye-i Belediye ve Meclis-i Umumi-i Vilâyet'teki üyelikleri devam etmektedir. Üyesi bulunduğu ve bazı kongrelerinde de başkanlık yaptığı İstanbul Matbuat Cemiyeti, *Tanin* sahibi Hüseyin Cahit, İkdam sahibi Ahmet Cevdet ve *Tevhid-i Efkâr* sahibi Velit Ebüzziya'yı Ağa Han'ın hilâfet konusundaki mektubunu yayımlamalarından dolayı tutuklayan Topçu İhsan başkanlığındaki İstiklâl Mahkemesine 12 Aralık 1923'te bu gazetecilerin suçsuzluğunu savunan bir dilekçe verir (Aybars 1988: 231).

Cumhuriyetin ilk yıllarında yayımlanan gazete ve dergilerde onun yazılarına pek rastlamıyoruz. 1923-30 arasında *Millî Mecma*, *Güneş*, *Resimli Ay* ve *Hayat* dergilerinde tek tük hikâyeleri, hatıra yazıları ve kendisiyle yapılmış röportajlar çıkar. Bu yıllar devlet ve toplum hayatında büyük düzenlemelerin ya da inkılapların gerçekleştirildiği, cumhuriyet rejiminin şekillendiği yıllardır. Bu büyük değişimleri çekildiği köşesinden izleyen ve daha çok oğulları Vedat ve Bülent'in tahsili ve memuriyetleriyle meşgul olan yazar, 1930'da yazı hayatına oldukça dikkate değer bir canlılıkla yeniden döner. Bu tarihten sonra onu en fazla *Vakit*, *Cumhuriyet* ve *Son Posta* gazetelerinde görürüz. *Vakit*'te 1931 Ocak ayından itibaren yayımlanan hatıra yazılarının yanı sıra 1930-1936 arasında *Cumhuriyet*'te birkaç hikâye dışında

Genç
Bülent
Uşaklıgil

Vedat
Uşaklıgil

çok sayıda makalesi ile *Kırk Yıl ve Saray ve Ötesi*'ni oluşturan hatıraları yayımlanır. *Saray ve Ötesi*'nin son tefrikaları daha sonra *Son Posta* gazetesinde çıkar.⁴³ 1940-1943 arasında yazdığı yazıları ve oğlu Halil Vedat'ın ölümüne ait *Bir Acı Hikâye Halil Vedat* başlıklı hatıraları da kısmen *Son Posta*'da çıkmıştır.⁴⁴ Bütün bunlara *Akşam* gazetesiyile *Muhit, Varlık, Yedigün* ve *Anayurt* dergilerindeki hikâye ve makaleleri de eklenmelidir. Böylece Halit Ziya Cumhuriyet Dönemi'nde II. Meşrutiyet'e kıyasla daha çok yazı yayımlar ve özellikle hatıra tarzındaki yazılarıyla edebiyat dünyasında yeniden aktüel bir isim hâline gelir. Hatıraları büyük yankılar uyandırır.

Bu dönemde yaptığı diğer önemli bir çalışma ise dil inkılabına paralel olarak bazı edebî eserlerini sadeleştirme ve Latin harfleriyle yeniden yayımlamasıdır. Hızlanan sadeleşme hareketi karşısında dilinin eskidiğini gören, Servet-i Fünun üslubuna yöneltile eleştirileri de kısmen haklı bulan romancımız, bu çerçevede ilkin 1932 Eylül'ündeki I. Dil Kurultayının hemen

akabinde "Son Levha" başlıklı hikâyesini sadeleştirir (Uşaklıgil 1935: 79). Ancak sadeleştirilmiş haliyle yayımlanan ilk hikâyeleri 1934'te çıkan *Hepsinden Acı* kitabına giren eserler olur. "Son Levha" hikâyesi ise *Hepsinden Acı* kitabından bir yıl sonra yayımlanan *Aşka Dair*'de yeni şekliyle okuyucuların karşısına çıkar. 1938 yılında *Mai ve Siyah*, 1939'da *Aşk-ı Memnu* romanlarının sadeleştirilmiş baskıları yayımlanır ve bunları diğer eserler takip eder. Yazar, sadeleştirmede nasıl bir ilke takip ettiğini *Mai ve Siyah*'ın "Birkaç Söz" başlıklı kısa sunuş yazısında şöyle anlatır (Uşaklıgil 2018: 11-12):

Ancak sadeleştirmek için ne yaptım? Terkipleri, menus olmayan kelimeleri, ağır cümleleri bugünün zevkine uydurmak istedim. *Üstüba*, ibarelerin inşa tarzına, velhasıl eserin bünyesine asla dokunmadım. Aksine hareket, kitabı esas mahiyetinden soymak olurdu.

Terkipleri ve kelimeleri değiştirirken, bunların hayale ait olan vasıflarını açık

lisan ile muhafaza ettim. Hatta meselâ "bârân-ı elmas, bârân-ı dürr-i siyah" terkiplerini, sonra hikâyenin kahramanı şairin kendi şivesinde kullandığı tabir ve terkipleri bıraktım. Bunlara dokunmak mümkün değildi. Kitapta kalan lügatleri yeni nesilden menus bulmayanlar olabilir, fakat itikadımca yenilik, lisanın -yenişi kadar eskisini de- bilmemek değildir. Hiç bir millette hiç bir münevver genç yoktur ki kendi lisanının geçmişine vakf olmasın.

Halit Ziya, bundan başka daha önce kitaplaştırmak fırsatını bulamadığı eski eserleriyle bu devrede yazdığı bir kısım eserlerini kitap hâlinde yeniden yayımlamak fırsatını bulur. Böylece Servet-i Fünun devrinde tefrikasını yarıda kestiği *Kırk Hayatlar* romanıyla çeşitli türlerdeki yazılarının toplandığı *Kenarda Kalmış* 1924'te, ikinci tiyatro uyarlaması olan *Fare* 1926'da yayın dünyasına çıkmış olur. Daha sonraki yıllarda da hikâye kitapları peş peşe çıkar. Hikâye-hatıra karşımı yazıların da yer aldığı bu kitaplar *Hepsinden Acı* (1934), *Aşka Dair, Onu Beklerken* (1935), *İhtiyar Dost* (1937) ve *Kadın Pençesi* (1939) adlarını taşırlar. *İzmir Hikâyeleri* ise ölümünden sonra oğlu Bülent Uşaklıgil tarafından yayımlanmıştır (1950). Gazetelerde parça parça tefrika edilen hatıralar da aynı yıllarda kitap hâline gelirler. 1936'da beş cilt hâlinde *Kırk Yıl*, 1940-1941'de üç cilt hâlinde *Saray ve Ötesi*, 1942'de de *Bir Acı Hikâye* çıkmış olur. *Bir Acı Hikâye* hayattayken yayımlanan son kitabıdır. Öte yandan dil, edebiyat, tiyatro ve müzik konularına dair yazdığı makaleler ise *Sanata Dair* adı altında dört cilt hâlinde toplanacaktır. Külliyyatın ilk iki cildi 1938 ve 1939'da kendisi tarafından, geri kalan iki cildi ise ölümünden sonra 1955 ve 1963'te gene Bülent Uşaklıgil tarafından edebiyat ve kültür dünyasına sunulur.

Halit Ziya'yı bu yıllarda dönemin bazı kültür ve sanat olaylarında da görürüz. Tiyatroya yakın ilgisi dolayısıyla Darülbcdâ-yî'deki edebî heyet üyeliğini devam ettirme-

sinin yanı sıra 26 Eylül 1932'de yapılan ilk dil kurultayında bildiri sunanlar arasında o da vardır. Kurultayda Türkçe sevgisi üzerine yaptığı, sonradan edebiyat ders kitaplarına da giren konuşması edebiyat dünyasında yıllarca hafızalardan silinmeyen bir konuşma olur.⁴⁵ Eminönü Halkevi'nde başkan Agah Sırrı Levent tarafından yazı hayatının 55. yılı münasebetiyle hakkında düzenlenen jübilede yaptığı konuşma da ülkenin birçok gazetesinde yayımlanır ve çok yankı bulur.⁴⁶ Ayrıca 1942 yılında Cumhuriyet Halk Fırkasının açtığı roman yarışması için oluşturulan jüriye başkan seçilir. Yahya Kemal Beyathı, Fuat Köprülü, Hüseyin Cahit Yalçın, Nurullah Ataç, Suut Kemal Yetkin, Ahmet Kutsi Tecer gibi devrin önde gelen şair ve yazarlarının bulunduğu 23 kişiden oluşan jüri, gelen eserler arasında birincilik ödülünü Halide Edib Adıvar'ın *Sinekli Bakkal* romanına, ikincilik ödülünü Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun *Taban*'ına, üçüncülük ödülünü de Abdülhak Şinasi Hisar'ın *Fahim Bey ve Biz* romanına verir (Türinay 1993: 212-213).

Ancak yazar bu dönemde kendisini ruhen ve bedenen perişan eden büyük bir felaketle de karşı karşıya kalır. Bu, Tiran elçiliği başkâtipliğinde bulunan oğlu Halil Vedat'ın beklenmedik ölümüdür. Halit Ziya'nın *Bir Acı Hikâye*'de anlattığına göre Tefvik Rüştü Aras'ın başında bulunduğu Dışişleri Bakanlığında çevresindekilerin kıskançlığı ve haset duyguları yüzünden terfisi sürekli engellenen, hak ettiği yere bir türlü gelemeyen Halil Vedat, hayattan iyice bezdiği bunalımlı bir anında uyku hapları alarak 2 Aralık 1937'de intihar etmiştir. Daha önce kaybettiği üç çocuğundan sonra otuz beş yıl bin bir emek ve zahmetle çok kültürlü ve sanatkâr ruhlu bir şahsiyet olarak yetiştirdiği Vedat'ı hiç beklenmedik bir şekilde kaybeden yaşlı baba, hayatının son yıllarında âdetâ bir mateme gömülür ve acısını yazarak hafifletmeye çalışır. 1940'da *Son Posta*'da kısmen tefrika edip iki yıl sonra da kitap hâline getirdiği *Bir Acı Hikâye* bu acının sonucunda ortaya çıkmış-

tır. Halil Vedat'ın üzücü hayat macerasını anlatan bu yazılar ve daha başka birkaç yazı onun edebiyat dünyasındaki son yazıdır.

Yazarımız, hayatının son iki yılında artık iyice köşesine çekilmiştir. Bu yıllarda İstanbul'a hiç inmediği gibi çok sevdiği bahçesi ve çiçekleriyle uğraşacak gücü de kalmamıştır. Vedat'ın acısı onu gerçekten yıkmıştır. Ömrünün son üç ayı yatakta geçer. Her türlü tedaviyi reddeder. Kendini sevdiklerine kavuşturacak ölümü âdeta özlemle beklemektedir. Nihayet 27 Mart 1945 salı sabahı seksen yaşında hayata gözlerini kapar ve devlet erkânıyla birlikte büyük bir kalabalığın toplandığı Bakırköy Camii'ndeki cenaze namazından sonra Cenap Şahabettin, Celal Sahir, Ebüzziya, Tevfik ve Saffet Nezih gibi edebiyat dostlarının yattığı Bakırköy'deki Kartaltepe Mezarlığı'nda oğlu Halil Vedat'ın yanına gömülür.

Ömrünü bütünüyle edebiyat ve sanata vermiş, edebiyat ve sanatlardaki gelişme ve değişimleri de çok yakından takip etmiş olan büyük romancının ölümü edebiyat ve basın dünyasında geniş yankılar uyandırdı. Dönemin hemen bütün gazete ve dergilerinde ona hayattayken de büyük bir sevgi ve hayranlık duyan genç, yaşlı birçok yazar yüzlerce yazı ve inceleme neşrederler. Hatta sonraki ölüm yıldönümlerinde bile hakkında yazılar yazılır, anma toplantıları düzenlenir. Onun edebiyat dünyasındaki büyük yerini ve kalıcı etkilerini anlatan bu yazılar nazik, zarif ve dengeli kişiliğini, aşınlığı sevmeyen ve kısır tartışmalardan daima uzak kalan mizacını ortaya koymak bakımından da ayrı bir öneme sahiptirler.

Halit Ziya Uşaklıgil'in eserlerine bir bütün olarak baktığımızda onun çok yönlü ve çok üretken bir yazar olduğunu özellikle belirtmemiz gerekir. Bunda elbette yazı hayatının 1883-1943 arasında altmış yıl sürmüş olmasının payı vardır. Hayattayken ve ölümünden sonra yayımlanan müstakil eserleri sayı itibarıyla 48'i bulur. Yarım kalmış olan *Delî* romanı ile gazetede tefrika hâlinde kalmış *Alman Hayat* başlıklı gezi eserini buna eklersek sayı 50'ye

ulaşmaktadır. Bunlara müstakil eser değil de cilt olarak baktığımızda da bazı kitaplarının birkaç cilt olarak yayımlanması sebebiyle kitapların cilt olarak sayısı 65'tir.⁴⁷

Onun bütün bu eserlerini tür veya konularına göre şu şekilde sınıflandırmak mümkündür: Romanlar, büyük hikâyeler, küçük hikâyeler, mensur şiirler, tiyatrolar, hatıra ve gezi eserleri, edebiyat teorisine ve belagata dair eserler, Batı edebiyatlarına dair telif eserler, çeviriler ve fennî eserler. Bu eserler ve ancak bir kısmı kitaplaşabilmiş olan kaleleri, onun sadece büyük bir roman ve hikâye yazarı, büyük bir nesir ustası değil, aynı zamanda edebiyat tarihi, eleştiri, dil, müzik ve tiyatro alanlarında da önemli yazı ve eserler ortaya koymuş bir araştırmacı, bir fikir adamı olduğunu açıkça göstermektedir.

Halit Ziya Uşaklıgil'in Kitapları ve Kitap Çapındaki Eserlerinin Kronolojisi⁴⁸

1- *Demirhane Müdürlü* (George Ohnet'den), *İlâve-i Nevruz Hikâye Kısmı*, İstanbul: 1300/1884, Mahmut Bey Matbaası, 1. Forma, 8 s.

2- *Garptan Şarka Seyyale-i Edebiye: Fransız Edebiyatının Nümune ve Tarihi*, 1. c., *Medhal: Ezmine-i Mutavassıta ve On Altıncı Asır*, Kostantiniye: 1303/1885, Matbaa-i Ebüzziya, 84 s.

3- "Sefile", *Hizmet*, nr. 1-73, 13 Teşrinisani 1886-30 Temmuz 1887. Kitap hâlindeki yayını (haz. Ö. Faruk Huyugüzel), İstanbul: 2006, 184 s. Özgür Yay.

4- "Delî", *Hizmet*, nr. 165-173, 23 Haziran-21 Temmuz 1888 (Yarıda kesilmiş).

5- *Bir Muhtıranın Son Yaprakları*, İstanbul: 1306/1888, Mihran Matbaası, 40 s. İlân: *Hizmet*, nr. 197, 20 Teşrinievvel 1888.

- 6- *Bir İzdüvânın Tarih-i Muşakası*, İstanbul: 1306/1888, Mihran Matbaası, 52 s. İlan: *Hizmet*, nr. 209, 1 Kânunievvel 1888.
- 7- *Haml ve Vaz-ı Haml*, İstanbul: 1306/1889, Mihran Matbaası, 86 s. İlan: *Hizmet*, nr. 230, 12 Şubat 1889.
- 8- *Hikâye*, Kostantniye: 1307/1891, İst-tepan Matbaası, 152 s. İlan: *Hizmet*, nr. 468, 22 Temmuz 1891.
- 9- *Mezardan Sesler*, İzmir: 1307/1891, Hizmet Matbaası, 54 s. İlan: *Servet-i Fünun*, nr. 27, 5 Eylül 1307/17 Eylül 1891.
- 10- *Mensur Şiirler*, İzmir: 1307/1891, Hizmet Matbaası, 117 s. İlan: *Servet-i Fünun*, nr. 38, 31 Teşrinisani 1307/13 Aralık 1891.
- 11- *Nemide*, İstanbul: 1307/1892, Kitapçı Arakel, 228 s. İlan: *Hizmet*, nr. 530, 24 Şubat 1892.
- 12- *Bir Ölünün Defteri*, İzmir: 1307/1892, Hizmet Matbaası, 172 s. İlan: *Hizmet*, nr. 615, 31 Kânunievvel 1892.
- 13- (Belâgat Kitabı), Taşbasma, (İzmir: (1892?), 184 s.
- 14- *Mebhasü'l-kahf*, İzmir: 1308/1893, Hizmet Matbaası, 79 s. İlan: *Servet-i Fünun*, nr. 123, 8 Temmuz 1309/20 Temmuz 1893, s. 299.
- 15- *Bukalemun-ı Kîmya* (*Hizmet*'teki tefrikasında *Sîmya-yı Kîmya* adıyla), İzmir: 1308/1893, Hizmet Matbaası, 32 s. İlan: *Servet-i Fünun*, nr. 123, 8 Temmuz 1309/20 Temmuz 1893, s. 299.
- 16- *Hesap Oyunları*, İzmir: 1308/1893, Hizmet Matbaası, 59 s. İlan: *Servet-i Fünun*, nr. 123, 8 Temmuz 1309/20 Temmuz 1893, s. 299.
- 17- *Tuhfe-i Letâif*, İzmir: 1308/1893, Hizmet Matbaası, 56 s. İlan: *Servet-i Fünun*, nr. 123, 8 Temmuz 1309/20 Temmuz 1893, s. 299.
- 18- *Nâkil*, cüz I, İstanbul: 1310/1893, A. Asaduryan Şirket-i Mürettebiye Matbaası, 183 s. İlan: *Servet-i Fünun*, nr. 132, 9 Eylül 1309/5 Ekim 1893, s.28.
- 19- *İlm-i Sîma*, İstanbul: 1311/1894, Nişan Berberyan Matbaası, 70 s. İlan: *Servet-i Fünun*, nr. 152, 27 Kânunisani 1309/8 Şubat 1894, s.347.
- 20- *Nâkil*, cüz II, İstanbul: 1311/1894, Matbaa-i Asaduryan, 166 s. İlan: *Hizmet*, nr. 749, 26 Nisan 1894.
- 21- *Nâkil*, cüz III, Kostantniye: 1311/1894, Matbaa-i Ebüzzîya, 144 s.
- 22- *Nâkil*, cüz IV, Kostantniye: 1312/1895, Matbaa-i Ebüzzîya, 168 s.
- 23- *Kanun ve Fenn-i Velâde*, İstanbul: 1311/1894, Nişan Berberyan Matbaası, 109 s. İlan: *Hizmet*, nr. 776, 5 Eylül 1894.
- 24- *Ferdî ve Şürekâsı*, Dersaadet: 1312/1895, Nişan Berberyan Matbaası, 275+16 s. İlan: *Ahenk*, nr. 16, 18 Nisan 1895. Mehmet Rauf'un tiyatroya uyarlaması: Hilâl Matbaası, İstanbul: 1325/1909, 114+2 s.
- 25- *Bu muydu?*, İstanbul: 1314/1896, 38 Numaralı Matbaa, 88 s.
- 26- *Küçük Fıkralar*, Adet I, Dersaadet: 1314/1897, İkdâm Matbaası, s. 1-90. İlan: İkdâm, nr. 938, 12 Şubat 1312/24 Şubat 1897.
- 27- *Küçük Fıkralar*, Adet II, Dersaadet: 1314/1897, İkdâm Matbaası, s. 93-185. İlan: İkdâm, nr. 938, 12 Şubat 1312/24 Şubat 1897.
- 28- *Mai ve Sîyah*, İstanbul: 1313/1898, Alem Matbaası, 231 s.
- 29- *Birkaç Yaprak*, Dersaadet: 1316/1898, A. Asaduryan Matbaası, 48 s.
- 30- *Küçük Fıkralar*, Adet III, Dersaadet: 1314/1899, İkdâm Matbaası, s. 189-321. İlan: İkdâm, nr. 1666, 26 Şubat 1899.

- 31- *Heyhat*, İstanbul: 1316/1900, Ahmet İhsan ve Şürekâsı, Alem Matbaası, 87 s.
- 32- *Bir Yazın Tarihi*, İstanbul: 1316/1900, Alem Matbaası, 311+1 s. İlan: *Servet-i Fünun*, nr. 503, 19 Teşrinievvel 1316/4 Kasım 1900, s. 140.
- 33- *Aşk-ı Memnu*, İstanbul: 1316/1901, Alem Matbaası, 527 s. İlan: *Servet-i Fünun*, nr. 514, 4 Kânunusani 1316/17 Ocak 1901, s. 318.
- 34- *Kırk Hayatlar*, *Servet-i Fünun*, nr. 532-566, 10 Mayıs 1317-14 Şubat 1317 (23 Mayıs 1901-27 Şubat 1902'de yarıda kesilmiş). Devamı: *Vakit*, nr. 1538-1643, 23 Mart-8 Temmuz 1338-1922. Kitap hâlindeki yayını: İstanbul: 1340/1924, Orhaniye Matbaası, 539 s. İlan: *Vakit*, 8 Eylül 1924.
- 35- *Solgun Demet*, İstanbul: 1317/1901, Alem Matbaası, 310+1 s. İlan: *Servet-i Fünun*, nr. 537, 14 Haziran 1317/27 Haziran 1901, s. 272.
- 36- *Valide Mektupları*, *Mehasin*, nr. 2-6, Teşrinievvel-Şubat 1324 (Ekim 1908-Şubat 1909). Kitap hâlindeki yayını(haz. Selmin Kurç), İstanbul: 1999, 70 s. Altan Matbaacılık Ltd. Şti.
- 37- *Nest-i Ahır Sabah*, nr. 6808-6996, 7 Eylül 1908-18 Mart 1909. Orijinal metnin kitap hâlindeki yayını (haz. Alev Snar Uğurlu), İstanbul: 2009, 518 s. Özgür Yay.
- 38- *Tarih-i Edebiyat-ı Garbiyeden Fransa Edebiyatı Derstleri*, İstanbul: 1329/1913, Darülfünun Matbaası, 204 s. Taşbasma. Not tutan: Hamit Sadi (Selen).
- 39- *Tarih-i Edebiyat-ı Garbiye. Kısım-ı Sani: İspanyol Edebiyatı*, İstanbul: 1329/1913, Darülfünun Matbaası, 159 s. Taşbasma. Not tutan: Hamit Sadi (Selen).
- 40- *Alman Edebiyatı Tarihi*, İstanbul: 1330/1914, 320 s.
- 41- *Bir Şiir-i Hayal*, İstanbul: 1330-1331/1914, Muhtar Halit Kütüphanesi, Matbaa-i Hayriye ve Şürekâsı, 313+1 s. İlanı: *Servet-i Fünun*, nr. 1190, 13 Mart 1330/26 Mart 1914, s. 478.
- 42- *Yunan Tarih-i Edebiyatı*, İstanbul: 1331/1915, Matbaa-i Amire, 70 s.
- 43- *Latin Tarih-i Edebiyatı*, İstanbul: 1331/1915, Matbaa-i Amire, 48 s.
- 44- "Almanya Mektupları 1-36", *Tanin*, nr. 2383-2685, 6 Ağustos 1915-3 Haziran 1916. Kitap hâlindeki yayını (haz. Özgür İldeş), İstanbul: 2021, 480 s.,Yapı Kredi Yay.
- 45- "Alman Hayatı", *Tanin*, nr. 2579-2719, 18 Şubat-7 Temmuz 1916.
- 46- *Fürûzan*(A. Dumas Fils'in *Francillon* piyesinden uyarılama),İstanbul: 1334/1918, Ahmet İhsan ve Şürekâsı Matbaacılık Osmanlı Şirketi, 204 s.
- 47- *Kâbus*, İstanbul: 1334/1918, Ahmet İhsan ve Şürekâsı Matbaacılık Osmanlı Şirketi,1+222 s.
- 48- *Sepette Bulunmuş*, İstanbul: 1920,Matbaa-i Orhaniye, 123 s.
- 49- *Bir Hikâye-i Sevda*, İstanbul: 1338/1922, İkbâl Kütüphanesi, Sabah Matbaası, 294+1 s.
- 50- *Kenarda Kalmış*, İstanbul: 1342/1924, Orhaniye Matbaası, 308 s.
- 51- *Fare* (Edouard Pailleron'un *La Souris* piyesinden uyarılama), İstanbul: 1341-1343/1926, Cihan Matbaası, 303 s.
- 52- *Hepsinden Acı*, İstanbul: (1934), Semih Lütfi Matbaası, 159 s.
- 53- *Aşka Dair*, İstanbul: (1935), Semih Lütfi Bitik ve Basımevi, 157 s.
- 54- *Onu Beklerken*, İstanbul: (1935), Hilmi Kitaphanesi, 150 s.
- 55- *Kırk Yıl*, c. I-IV, İstanbul: 1936, Matbaacılık ve Neşriyat Türk Anonim Şirketi Matbaası; V. c., İstanbul,

- 1936, Cumhuriyet Gazete ve Matbaası, 177+168+163+175+230 s.
- 56- *İhtiyar Dost*, İstanbul: 1937, Cumhuriyet Matbaası, 213+1 s.
- 57- *Sanata Dair I*, İstanbul: 1938, Şirket-i Mürettibiye Matbaası, 151+1 s.
- 58- *Sanata Dair II*, İstanbul: 1939, 158+2 s.
- 59- *Kadın Pençesi*, İstanbul: 1939, Şirket-i Mürettibiye Matbaası, 131 s.
- 60- *Saray ve Ötesi*, c. I, İstanbul: 1940, Şirket-i Mürettibiye Matbaası, 234 s.
- 61- *Saray ve Ötesi*, c. II, İstanbul: 1941, Şirket-i Mürettibiye Matbaası, 239 s.
- 62- *Saray ve Ötesi*, c. III, İstanbul: 1941, Şirket-i Mürettibiye Matbaası, 205 s.
- 63- *Bir Acı Hikâye*, İstanbul: 1942, Şirket-i Mürettibiye Matbaası, 309+2 s.
- 64- *İzmir Hikâyeleri*, İstanbul: 1950, Cumhuriyet Matbaası, 189+1 s.
- 65- *Sanata Dair III (Türk Şair ve Edipleri)*, İstanbul: 1955, Maarif Basımevi, 313 s.
- 66- *Sanata Dair IV (İngiliz ve Fransız Şair ve Edipleri)*, İstanbul: 1963, Milli Eğitim Bakanlığı Basımevi, 220 s.
- 67- *Valide Mektupları ve Kitapları Dışında Kalan Hikâyeler* (haz. Sacit Ayhan), İstanbul: 2012, Özgür Yay. 144 s.

NOTLAR

- ¹ <http://www.obmuze.com> Erişim tarihi 19 Haziran 2021.
- ² "Mektup", *Hizmet*, nr. 621, 21 Kânunısani 1893.
- ³ Yazarın biyografisini bilimsel olarak ilk defa kaleme almış olan Mehmet Kaplan da aynı tarihi kabul etmiştir: *İslâm Ansiklopedisi*, c. V/I, İstanbul: 1950, s. 143.
- ⁴ Ermenilerin sosyal ve kültürel hayatında önemli bir rol oynayan Mechitariste rahiplerin kurduğu okul ve matbaalar hakkında daha geniş bilgi için bkz. Osman Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, 2. b., c. 1-2, İstanbul: 1977, s. 797-802. Rauf Beyru, *19. Yüzyılda İzmir'de Yaşam* adlı eserinde (İstanbul: 2000, s. 168-169) Mechitariste rahiplerin çalışmalarını hakkında bilgi verdikten sonra bunların İzmir'e 1846'da geldiklerini ve ilk olarak bir kilise ve okul kurduklarını söylemektedir. 1884 (R. 1300/H. 1301) yılına ait altuncüdefa yayımlanan *Aydın Vilâyetine Mahsus Salname*'nin "İzmir'de Mîlel-i Gayr-i Müslimeye Mahsus Mekatip" bölümünün Fransızca kısmında (s. 73) ilk defa olarak adı "Mikdarist" imlâsıyla kaydedilen okul, Fransızca eğitim veren okullar arasında 13 öğretmen ve 80 erkek öğrenciye sahip leylî ve ücretli bir okul olarak yer almaktadır. Müdür olarak da Nikola adı geçmektedir. Sonraki yıllarda okulun öğretmen ve öğrenci sayısı giderek artmıştır.
- ⁵ "50 yıl evvel yazıya nasıl başladım?", *Son Posta*, nr. 4488, 6 Şubat 1943.
- ⁶ "Deniz Danası", c. 2, nr. 6, 19 Şubat 1298, s. 88-90.
- ⁷ "Aşkımın Mezarı", nr. 1461, 11-23 Nisan 1883.
- ⁸ Bu iki isim, daha sonraki yıllarda İzmir'in siyaset, kültür ve edebiyat ortamının önemli isimleri hâline geleceklerdir. Haklarında geniş bilgi için bkz. Ö. Faruk Huyugüzel, *İzmir Fikir ve Sanat Adamları*, Ankara: 2000, s. 262-267, 573-580.
- ⁹ "Tahattur", "İncizab", "Müteverrim" ve "Ağlarım" başlıklarını taşıyan bu mensur şiirler için bkz. *Berk*, cüz. 8-11, İstanbul, 1303/1885-1886.
- ¹⁰ İzmirli gazeteci ve yazarlardan Hüseyin Rıfat (Işıl), İzmir idadîsinden hocası olan Halit Ziya'nın burada verdiği Türk edebiyatı derslerini vilâyet matbaasında kitap hâlinde bastırıldığını bir yazısında ("Benim Gözümlle *Hizmet*'in Tarihi", *Hizmet*, nr. 391, 12 Nisan 1926) bildirmekle birlikte, bu kitabın adı ve basıldığı yer ve yıl konusunda bilgimiz yoktu. Ancak Kâzım Yetiş, İstanbul Atatürk Kitaplığında bulunduğu taşbasması, tarihsiz ve kime ait olduğu belirsiz "yeni tarzda yazılmış ve üslubu ele alan bir rhetorique veya edebiyat nazariyesi kitabı"nın onun kaleminden çıkmış olduğunu kesin bir şekilde ortaya koymuş ve son kısmı eksik olan eserin bir kısmını yayımlamıştır. Bkz. "Halit Ziya'nın Bilinmeyen Bir Eseri", *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, c. XXVII, İstanbul: 1997, s. 311-392.
- ¹¹ Yazar idadîde çalıştığı sırada Halit Ziya imzasıyla *Fransızca Muallimi Kavâid-i Kıraat ve Tatbikatı -Birinci Sene-* başlıklı başka bir ders kitabı daha yayımlanmıştır: İstanbul: 1306, Mihran Matbaası, 64 s. Lütfullah Sami Akalın, uzun süren bir hazırlık devresinden sonra yazar hakkında hazırladığı monografisinde (1962: 32) bu kitabı

yazara izafe etmiştir. Ancak bütün araştırmalarımıza rağmen kitabın metnini görmek imkânını bulamadık. Halit Ziya imzalı bazı kitaplarda olduğu gibi bu kitabın da başka bir Halit Ziya'ya ait olması ihtimali vardır. Yazarın hatıralarında ve makalelerinde bu konuda bir kitap yazdığına dair herhangi bir bilgiye rastlamadığımız gibi hakkında yazılan yazılarda da kitaba dair bir açıklama görebilmiş değiliz. Bu sebeple söz konusu kitabı yazara izafe etmemek ve eserleri listesine dâhil etmemek bize daha doğru göründü.

- ¹² Gazetenin yayını daha sonra tek başına yüklenen Tevfik Nevzat'ın İstibdat aleyhdarı faaliyetleri dolayısıyla sık sık kapanmakla birlikte ocak 1910'a kadar çıkan *Hizmet*'in tarihçesi hakkında geniş bilgi için bkz. Ö. Faruk Huyugüzel, "İzmir'in Önemli Bir Edebiyat ve Fikir Gazetesi: Hizmet", *Zeynep Kerman Kitabı* (haz. Handan İnci), Dergâh Yayınları, İstanbul:2010, s. 111-120.
- ¹³ Halit Ziya, *Kırk Yıl'da Nemide'*den sonra *Deli* ve *Dayda* adlı iki küçük roman hazırladığını, ancak bunları siyasi sebepler yüzünden yayınlamaktan vazgeçtiğini söylemektedir (2017: 195-196). Ancak bu bilgilerin bir kısmı doğru değildir. Gazetede *Dayda* bulunmamakla birlikte *Deli* imzasız olarak bir süre tefrika edildikten sonra dokuzuncu tefrikada yarıda kesilir. E. Ü. Edebiyat Fakültesinde bu küçük romanın metnini de veren bir lisans tezi yapılmıştır. Bkz. Gülay Talash, *Halit Ziya'nın Telif ve Çeviri Hikâyeleri ve Deli Romanı Üzerine Bir İnceleme (Metinler)*, İzmir: 1985.
- ¹⁴ "Tefekkür", *Hizmet*, nr. 143, 3 Nisan 1888.
- ¹⁵ "Ukâz-ı Şübbân, İctima-ı Sâni: Anlayamam", *Hizmet*, nr. 84, 10 Eylül 1887.
- ¹⁶ Geniş bilgi için bkz. Ö. Faruk Huyugüzel, "Halit Ziya'nın *Hizmet*'te Bir Türkçe Sözlük Hazırlama Girişimi", *Türk Dili*, nr. 411, Mart 1986, s. 235-241.
- ¹⁷ Bu haber ve bilgiler için bkz. Ö. Faruk Huyugüzel, "İzmir'de İlk Tiyatro Faaliyetleri ve II. Abdülhamit Devrinde Tiyatro", *Mehmet Kaplan İçin*, Ankara: 1988; s. 115-130.
- ¹⁸ 1895'te basılan *Ferdî ve Şürekâsı* romanının ön kapağında "Uşakîzâde Halid Ziya Bey'in Asâr" başlıkla listede Temâşâ, "derdest-i tab", yani baskı aşamasında olan eserler arasında sayılmakla birlikte yayımlanamamıştır.
- ¹⁹ Benliyan kumpanyasının operetler oynamak üzere İzmir'e gelişi konusundaki haberler için bkz. *Hizmet*, nr. 59, 60, 4, 18 Haziran 1887. Halit Ziya *Le Mascotte* operetinin tercümesini muhtemelen bu günlerde yapmıştı.
- ²⁰ "Uşakîzâde Halit Ziya, başlı başına bir cilt teşkil edemeyecek kadar ufak olan eserlerini "Küçük Kitaplar" serlevha-i umumîsi altında neşretmeye başlamıştır. Bu defa Küçük Kitaplar'dan *Bir Muhtımanın Son Yaprakları* serlevhali fikra neşrolunmuştur. *Bir Muhtımanın Son Yaprakları*, nefret-i hayat denilen illet-i müzminenin yavaş yavaş bir insanı nasıl uçuruma sevk ettiğini, bu illetin esbab-ı tevellüdünü, netâyic ve hâtimesini gösteriyor. Suret-i tertibi tarz-ı hikâyenin güzel bir numunesidir. Posta ücreti olan 10 para ile fiat-ı mevzûası olan 50 parayı pul olarak Kitabî Hafız Ahmet Efendi'ye gönderenlere bu eserden birer tane irsal olunur. Dersaadet kitapçılarında dahi alelumum fihruht edilmektedir.", *Hizmet*, nr. 197, 20 Teşrinievvel 1888.

- ²¹ Daha önce hazırladığım *Halit Ziya Uşaklıgil* adlı ilk monografide (Ankara: 1995, Millî Eğitim Bakanlığı Yay.) bir yanığı sonucu olarak Halit Ziya imzası taşıyan iki eseri Halit Ziya Uşaklıgil'e izafe etmiştim. Bunlar *Kavaid-i Lisan-ı Türkî* (İstanbul: 1302, Matbaa-i Osmaniye, 77 s.) adlı Türk dil bilgisi kitabı ile *Esrar-ı Serendîp* (Louis Jacolliot'dan çev, İstanbul: 1305, Matbaa-i Amire, 71 s.) başlıklı romandı. Uşakızade Halit Ziya değil de sadece "Halit Ziya" imzasıyla yayınlanan bu eserlerden ilkinin, kütüphanelerde mevcut kapak sayfaları eksik nüshalarında "Eser-i Halit Ziya" dendiği için ona ait olduğu zehabına kapılmıştık. Ancak Abdülbaki Çetin "Kavaid-i Lisan-ı Türkî'nin yazarı Halit Ziya Uşaklıgil mi?" başlıklı makalesinde (*Kebikec*, nr. 11, 2001, s. 11-15) kitabın Seyfettin Özege'nin Atatürk Üniversitesi'ndeki bağış kitapları arasında bulunduğu sayfaları tam bir nüshasının iç kapağında kitabın "Alay mektepleri için tensikat-ı askeriye komisyonu emriyle" yazıldığını ve yazarının da "mezûr komisyonun kâtibi Halit Ziya" şeklinde kaydedildiğini belirterek burada bir isim benzerliği bulunduğunu kesin şekilde ortaya koymuştur. Makaleyi yayımlanmadan önce bana göndermek nezaketini gösteren ve yanlışımı düzeltme inkârını veren Abdülbaki Bey'e teşekkür ederim.

Monografimi yayımladıktan epey sonra metnini okuyup inceleyebildiğim "Halit Ziya" imzalı *Esrar-ı Serendîp* romanı da iki noktadan yazarıma izafe edilemeyecek bir kitaptı. *Esrar-ı Serendîp*, "Hatime" bölümünde söylendiğine göre bazı bölümleri atlanmış, bazı bölümleri de özetlenmiş bir çeviri idi ve bu çeviri anlayışı Halit Ziya'nın görüşüne tamamen aykırı idi. Kitapta çevirenin "Mukaddime"si de Tanrı'ya ve peygamberi öven, padişaha da minnet ve şükran duygularını ifade eden cümlelerle başlıyordu. Her iki husus da Uşakızade'nin çeviri kitaplarında görülmeyen durumlar olduğu için kitabın kesinlikle başka bir Halit Ziya'ya ait olduğu kanaatine vardık. Böylece her iki kitabı da yazarıma eserler listesinden çıkardık.

- ²² Bkz. "Aydın Vilâyeti", *Hizmet*, nr. 215, 22 Kânunievvel 1889.
- ²³ Bkz. "Aydın Vilâyeti", *Hizmet*, nr. 326, 22 Şubat 1890.
- ²⁴ "Halit Ziya'nın Memuriyeti. Osmanlı Bankası Müzesi", <http://www.obmuze.com> Erişim tarihi 19 Haziran 2021.
- ²⁵ "Vilâyât", nr.633, 4 Mart 1893.
- ²⁶ "Aydın Vilâyeti", *Hizmet*, nr. 694, 11 Teşrinievvel 1893.
- ²⁷ "Cambaz Kız", nr. 109, 1 Nisan 1309/13 Nisan 1893, s. 69-74.
- ²⁸ "Sanskrit Tarih-i Edebiyatı: Vedalar", nr. 1, 30 Kânunievvel 1309/11 Ocak 1894, s. 19-20.
- ²⁹ *İkdam*'daki ilk hikâye "Son Levha" (nr. 895, 31 Kânunievvel 1312/12 Ocak 1897) başlıktır. *Sabah*'taki ilk hikâye ise "Hikmet-i Zekât" (nr. 2628, 10 Mart 1313/22 Mart 1897) başlığını taşır.
- ³⁰ Son tefrika *Servet-i Fünun*, nr. 566, 14 Şubat 1317/27 Şubat 1902.
- ³¹ "Edebiyat ve Hukuk", nr. 553, 3 Teşrinievvel 1317/15 Ekim 1901, s. 104.

- ³² “Reji Komiseri” başlıklı tayin haberi, başmakalelerinin neşredildiği *Sabah*’ta (nr. 7683, 13 Ağustos 1908) şu övgü dolu ifadelerle verilir: “Reji komiseri Cevat Bey’in mabeyn-i hümayun baş kitabetine tayin kılınması üzerine açılan komiserlik vazifesi meşâhir-i üde-bâ-yıOsmaniyedenUşakızade Halit Ziya Beyefendinin uhde-i kifayetine tevdi kılınmıştır. Mehâsin-i ahlâkı, dirayet ve iktidarı cümlelerin mazhar-ı takdiri bulunan Halit Ziya Beyefendi istikamet, kifâyet, vazifeşinaslık, mehâm-âşinalık ile teferrüt etmiş, makalât-ı hakımane ve vâkıfanesiyle her gün karilerimizi müstefid etmekte bulunmuş bir muharrir-i zi-iktidardır. Kudret ve kifâyet-i zâtiyesini bilenler bu defa deruhde eylediği vazife-i mühimmeninifâsında dahi âsâr-ı hasâfet göstereceğini takdir ile muvaffakiyetini temenni ediyorlar. Biz de şu tamenniyâta iştirak ederek beyan-ı tebrik ile kesb-i mübahât eyleriz.
- ³³ “Muharrerat: Darülfünun Edebiyat Şubesi müdavimîni tarafından vârid olmuştur”, nr. 6975, 15 Teşrinisani 1908.
- ³⁴ “İtidal”, nr. 6769, 30 Temmuz 1908.
- ³⁵ “Halit Ziya Uşaklıgil’in Meclis-i Ayan Azalığı veya Parlamento Serüveni” başlıklı makalesinde (*Prof. Dr. Birol Emil Armağanı*, İstanbul: 2020, s. 515-528) Tarık Zafer Tunaya’nın bu yanlışıma dikkat çeken ve dolayısıyla benim de daha önce düştüğüm hatayı düzeltmemi sağlayan Prof. Dr. Nazım H. Polat’a teşekkür ederim.
- ³⁶ Başkâtipliğe tayin haberi günlük olarak çıkan *Servet-i Fünun* gazetesinde (nr. 276, 15 Nisan 1325/28 Nisan 1909) sanki padişahın iradesi imiş gibi verilir: “Başkâtip Tayini: Sultan Mehmed-i Hâmis Hazretleri Ayan’dan Ahmet Muhtar Paşa ile Mebusan reisi Ahmet Rıza Beyefendiden bir başkâtip talep buyurmuşlardır. Kitâbet-i müşâriniley-hayaedib-i şehîr Reji komiseri Halit Ziya Beyefendi’nin tayini tensîb edilmiş ve mucibince irade-i seniyye şeref-sâdır olmuştur.
- Halit Bey biraderimiz memleketimizde namus ve gayretiyle tanınmış, mahsulât-ı kalemiyesiyle cidden vatana ve evlad-ı vatana hizmet eylemiş ser-firâzân-ı erbâb-ı edebendir. En bedîî parçaları *Servet-i Fünun* sahifelerinde intişar eden ve etmekte bulunan âsâr-ı nezheleri kendilerine memleketin her köşesinde bir marûfiyet-i ihtiram-kârane temin eylemiştir.”
- ³⁷ “Lütfi ve Halit Ziya Beyler”, *Sabah*, nr. 8212, 30 Temmuz 1912; ayrıca bkz. “Sabık BaşmaBey’inci ve Başkâtip”, nr. 8213, 31 Temmuz 1912.
- ³⁸ “Hayatımın sarayda geçen dört seneye yakın zamanında ne kadar insan gördüm, kaç çeşit simaya mülâki oldum, ne nevi meşrep ve mizaç sahipleriyle temas ettim; hiçbir zaman, ömrümün hiçbir safhasında bu kadar zengin müşahede sermayesi toplamış değilim” (Uşaklıgil 2019: 159)
- ³⁹ “Muallimlikler”, nr. 8269, 27 Eylül 1912.
- ⁴⁰ “Halit Ziya Beyefendinin Almanya’ya Azimetini”, nr. 2367, 8 Temmuz 331-21 Temmuz 1915.
- ⁴¹ 36 mektuptan oluşan “Almanya Mektupları” *Tanin*, nr. 2383-2685, 6 Ağustos 1915-3 Haziran 1916 tarihleri arasında 57 tefrika, “Alman Hayatı” ise nr. 2579-2719, 18 Şubat-7 Temmuz 1916 tarihleri arasında 13 tefrika hâlinde yayımlanmıştır. “Almanya Mektupları”na ait gazetede ki haberde mektupların Maarif Nezaretince resimli olarak

kitap hâlinde yayımlanacağı söylenmesine rağmen bu gerçekleşmemiştir. Mektuplar yazarın ölümünden epey bir süre sonra Özgür İldeş tarafından kitaplaştırılmıştır. Oğlu Bülent Uşaklıgil'in İstanbul Üniversitesi Türkiyat Enstitüsüne bağışladığı evrak arasında bulunan yazarın gazeteye göndermediği mektuplar da kitaba dâhil edilmiştir.

- ⁴² *Beyaz Şemsiye-Elfin* (Halit Ziya-Selâmi İzzet), İstanbul: (1920?), Matbaa-i Orhaniye, 14 s. "Beyaz Şemsiye"nin ilk yayını İkdâm, nr. 936, 10 Şubat 1312/22 Şubat 1897. *İzdivacı Müteyemmin-Akşamcı* (Halit Ziya-Fahri). Celâlettin, İstanbul: (1920?), Matbaa-i Orhaniye, 15+1 s. "İzdivacı Müteyemmin"ın ilk yayını İkdâm, nr. 960, 11 Mart 1313/23 Mart 1897. *Mayıs Pazarı-Bir Deli* (Halit Ziya-Mehmet Rauf), İstanbul: (1920?), Matbaa-i Orhaniye, 15 s. "Mayıs Pazarı"nın ilk yayını *Tanın*, nr. 93, 3 Teşrinisani 1908. Hikâyelerin ikinci yayını olan bu kitapçıklar yazımızın sonuna koyduğumuz eserler listesine eklenmemiştir.
- ⁴³ *Kırk Yıl*ın bir kısmı *Vakîl*'in 1931 yılı sayılarında, bir kısmı da *Cumhuriyet*'in 1935-1936 yılı sayılarında yayımlanmıştır. *Saray ve Ötes*'nin tamamı ise *Cumhuriyet* (nr. 4501-4710, 22 Teşrinisani 1936-24 Mayıs 1937) ve *Son Posta*'da (nr. 3475-3603, 2 Nisan-8 Ağustos 1940) tefrika edilmiştir.
- ⁴⁴ *Bir Acı Hikâye*'nin *Son Posta*'daki tefrikası (nr. 3612-3715, 17 Ağustos-30 İkinciteşrin 1940) 39. tefrikada yarım kalmıştır. Bağdat elçisi A. G. Üstün'ün kendisine dair söyledikleri hakkında gönderdiği bir "Tavzih"den (nr. 3711, 26 İkinciteşrin 1940) sonra yazar, iki tefrika sonra şu notu koyarak eseri yarıda kesmiştir: "Bir yandan siyasi vaziyetin günden güne artan ehemmiyetine, bir yandan da kâğıt buhranından dolayı matbuat sütunlarının darlığına binaen bu yazıları tefrika olarak takibe muvafik nazarıyla bakmadığımdan şimdilik burada kesmeyi tercih ediyorum."
- ⁴⁵ Konuşmanın özet hâlindeki metni için bkz. "Kurultay perşembe günü mesaisini bitirecek. Gençliğe ve Yeniliğe Heyecanla Ayak Uyduran Aksakalı İhtiyar: Halit Ziya Bey", *Cumhuriyet*, nr. 3022, 4 Teşrinievvel 1932
- ⁴⁶ Söz gelişi bkz. "Halit Ziya Uşaklıgil'in 55. sanat yılı dün gece Eminönü Halkevi'nde kutlandı", *Kurun*, nr. 6937-1057, 6 Mayıs 1937.
- ⁴⁷ Halit Ziya Uşaklıgil'in yazı ve kitaplarının künyeleri, belli bir tarihe kadar hakkında yazılan yazı ve eserlerin künyeleriyle birlikte, türlere göre ve türler de daha yararlı olması bakımından bazen alfabetik, bazen kronolojik şekilde düzenlenmek suretiyle Prof. Dr. Zeynep Kerem'la birlikte hazırladığımız bibliyografyada büyük ölçüde ortaya konmuştur. Bkz. "Halit Ziya Uşaklıgil Bibliyografyası", *Türk Dili*, nr. 529, Ocak 1996, s. 164-248. Çalışmalarında sürekli faydalandığım bu bibliyografyanın çok büyük bir kısmını hazırlamış olan sayın Kerem'a burada özellikle teşekkür ederim.
- ⁴⁸ Kronoloji, baskı tarihi hicri veya rumî olan eserlerde gazete ve dergilerde bulunabilen yayın ilanlarına göre düzenlenmiştir. Yayın ilâmı bulunamayan eserlerde milâdi tarih tahmini olarak gösterilmiştir. Yazar hayattayken kitap hâlinde basılan eserlerin sadece ilk baskıları verilmiş, diğer baskılar zikredilmemiştir. Sağlığında kitap hâlinde basılmayan eser veya yazı dizilerinin gazete veya dergilerdeki tefrika hâlindeki yayınları verilmiş, bunlardan yazarın ölümünden sonra kitap hâline getirilenlerin künyeleri aynı maddede içinde kaydedilmiştir. Bundan başka ölümünden sonra oğlu Bülent Uşaklıgil veya başkaları tarafından yayına hazırlanan kitaplar da bibliyografyanın sonuna eklenmiştir.

KAYNAKÇA

- Akçuraoğlu Yusuf (1928), *Türk Yılı 1928*, Yeni Matbaa.
- Aybars, Ergün (1988), *İstiklâl Mahkemeleri*, c. I-II, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Yay.
- Aydın Vilâyetine Mahsus Surname (6. defa, 1301-1300/1884), "İzmir'de Mîlel-i Gayr-ı Müslimeye Mahsus Mekâtîp", s. 73.
- Beyru, Rauf (2000), *19. Yüzyılda İzmir'de Yaşam*, İstanbul: Literatür Yayıncılık.
- Cumhuriyet (1932), "Kurultay perşembe günü mesaisini bitirecek. Gençliğe ve Yeniliğe Hececanla Ayak Uyduran Aksakallı İhtiyar: Halit Ziya Bey"; nr. 3022, 4 Teşrinievvel.
- Çetin, Abdülbaki (2011), "Kavaid-i Lisan-ı Türkî'nin yazarı Halit Ziya Uşaklıgil mi?"; *Kebikec*, nr. 11, s. 11-15.
- Ergin, Osman (1977), *Türk Maarif Tarihi*, 2. b., c. 1-2, İstanbul: Eser Matbaası.
- "Halit Ziya'nın Memuriyeti. Osmanlı Bankası Müzesi", <http://www.obmuze.com> Erişim tarihi 19 Haziran 2021.
- Huyugüzel, Ö. Faruk (1986), "Halit Ziya'nın Hizmet'te Bir Türkçe Sözlük Hazırlama Girişimi", *Türk Dili*, nr. 411, Mart, s. 235-241.
- Huyugüzel, Ö. Faruk (1988), "İzmir'de İlk Tiyatro Faaliyetleri ve II. Abdülhamit Devrinde Tiyatro", *Mehmet Kaplan İçin*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay.; s. 115-130.
- Huyugüzel, Ö. Faruk (2000), *İzmir Fikir ve Sanat Adamları*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.
- Huyugüzel, Ö. Faruk (2004), *Halit Ziya Uşaklıgil*, Ankara: Akçağ Yay.
- Huyugüzel, Ö. Faruk (2010), "İzmir'in Önemli Bir Edebiyat ve Fikir Gazetesi: Hizmet", *Zeynep Kerman Kitabı* (haz. Handan İnci), İstanbul: Dergâh Yay., s. 111-120.
- (Işıl), Hüseyin Rifat (1926), "Hizmet'in Tarihi", *Hizmet*, nr. 391, 12 Nisan.
- Kaplan, Mehmet (1950), "Halit Ziya", *İslâm Ansiklopedisi*, c. V/I: 143-147.
- Kerman, Zeynep - Ö. Faruk Huyugüzel (1996), "Halit Ziya Uşaklıgil Bibliyografyası", *Türk Dili*, nr. 529, Ocak, s. 164-248.
- Kürun (1937), "Halit Ziya Uşaklıgil'in 55. sanat yılı dün gece Eminönü Halkevi'nde kutlandı", nr. 6937-1057, 6 Mayıs.
- Mehmet Münci (1893), "Mektup", *Hizmet*, nr. 621, 21 Kânunısanı.
- Mehmet Rauf (1330/1914), "Halit Ziya Bey", *Nevsal-i Millî, Dersaadet: Artin Asaduryan ve Mahdumları Mat. s. 133-137.*
- Nutku, Özdemir (1969), *Darülbeydi'nin Elli Yılı*, Ankara: Ankara Üniversitesi DTCTF Yay.
- Okay, Cüneyt (2006), *Türk Derneği (Mecmuası)*, Ankara: Akçağ Yay.
- Polat, Nazım H. (2020), "Halit Ziya Uşaklıgil'in Meclis-i Ayan Azalığı veya Parlamento Serüveni", *Prof. Dr. Birol Emül Armağanı*, İstanbul: Türk Edebiyatı Vakfı Yay., s. 515-528.

- Recaizade Mahmut Ekrem (1887), "Taltifname", *Hizmet*, nr. 24, 2 Şubat.
- Selçuk, Mustafa (2010), İstanbul Darülfünun Edebiyat Fakültesi (1923-1900), İstanbul: İstanbul Ü. DT.
- Sabah* (1919), "Darülfünun Islahatı", nr. 10544, 24 Mart.
- Sevük, İsmail Habip (1945), "Toprağa Bırakıldığı Günde Halit Ziya'yı Anış", *Cumhuriyet*, nr. 7402, 29 Mart.
- Talash, Gülay (1985), *Halit Ziya'nın Telif ve Çeviri Hikâyeleri ve Deli Romanı Üzerine Bir İnceleme (Metinler)*, İzmir: E. Ü. Edebiyat Fakültesi Lisans Tezi.
- Tevfik Nevzat (1893), "Vilâyât", *Hizmet*, nr. 633, 4 Mart.
- Tunaya, Tark Zafer (1984), *Türkiye'de Siyasî Partiler*, I, 2.b., İstanbul: Hürriyet Vakfı Yay.
- Türinay, Necmettin (1993), *Abdülhak Şinasi Hisar*, İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yay.
- Türkgeldi, Ali Fuat (1984), *Görüp İştiklerim*, 3.b., Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.
- Uçman, Abdullah (1999), "İstilahat-ı İlmiyye Encümeni", *DİA*, c. 19, s. 207-209.
- (Uşaklızade) Halit Ziya (1887), "Taltifname", *Hizmet*, nr. 24, 2 Şubat.
- (Uşaklızade) Halit Ziya (1324/1908), "Servet-i Lehçe", *Servet-i Fünun*, nr. 916, 4 Kânun-ı Evvel, s. 83, 86-87.
- Uşaklıgil, Halit Ziya (1935), "Bay Yunus Nadi'ye", *Aşka Dair*, İstanbul: Semih Lütfi Bitik ve Basımevi, s. 79.
- Uşaklıgil, Halit Ziya (1943), "50 yıl evvel yazıya nasıl başladım?", *Son Posta*, nr. 4488, 6 Şubat.
- Uşaklıgil, Halit Ziya (2012), *Bir Acı Hikâyeye* (haz. Rahim Tarım), İstanbul: Özgür Yay.
- Uşaklıgil, Halit Ziya (2014), *Sanata Dair*, (haz. Sacit Ayhan-Levent Ali Çanaklı), İstanbul: Özgür Yay.
- Uşaklıgil, Halit Ziya (2017), *Kırk Yıl*, (haz. Abdullah Uçman), İstanbul: Yapı Kredi Yay.
- Uşaklıgil, Halit Ziya (2018), "Birkaç Söz", *Mai ve Siyah* (haz. Seval Şahin), İstanbul: İletişim Yay., s. 11-12.
- Uşaklıgil, Halit Ziya (2019), *Saray ve Ötesi*, (haz. Abdullah Uçman), İstanbul: Yapı Kredi Yay.
- Şahabettin Süleyman (1910/1328), *Tarih-i Edebiyat-ı Osmaniye*, İstanbul, Sancakyan Matbaası.
- Yalçın, Alemdar (1985), *II. Meşrutiyette Tiyatro Edebiyatı Tarihi*, Ankara: Gazi Üniversitesi Yay.
- Yetiş, Kâzım (1997), "Halit Ziya'nın Bilinmeyen Bir Eseri", *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, c. XXVII, 311-392.